

1.2024

Дагъустандин Дишегъли

ISSN 0134-4250

Наталья Савельева. Silentium. 2019

С праздником 8 Марта!

Чалай вири крар алакьда!

Играми келдайбур!
Квехъ галаз таниш жедай ихтияр це – зун «Дагъустандин дишегъли» журналдин цийи кьилин редактор я. Зи твар Шамилова Хамис я. Мумкин я, квекай бязибуруз зун чир хьун, захъ галаз таниш туширбуруз за са тимил жувакай ихтилатда.

Зун Акъуша райондин баркаллу агъалийралди машгур тир Муги хуьрай я. Журналиствилин пешедиз зун 1996-йисуз Дагъустандин филологиядин факультетдин журналистикадин отделение акъалтарайдалай кьулухъ атайди ява жуван зегъметдин рехъ республикадин «Замана» газетда башламишайди я. Зи кьисметдиз за фадлай вилив хвейи Москвада авай М. Горькийдин тварунихъ галай Литературный институтда келунни атана, ана за урусрин машгур шаир Владимир Андреевич Кострован семинарда чирвилер кьачуна.

Зи таржумагьалда (биографияда) еке чка тележурналистикади кьазва. За гьазурай «Илгъам», «Зи театр», «Пешекар», «Искусстводин майдан» ва маса телепроектар кьез такуна амуькьич. Зи зегъме-

тар «Дагъустандин культурадин лайихлу кьуллугъчи» тварцелди, Дагъустан Республикадин театрдин ва кинодин искусстводин рекъай Гьукуматдин кьве премиядалди, «Къизилдин лекъ» премиядалди ва гзаф маса гьурметдин грамотайралдини чухсагъулдин чараралди кьейд авунва. Жуьреба-жуьре йисара заз гьакI гьукуматдин идарайрани кьуллугъ авун кьисмет хъана: сифте Дагъустан Республикада авай РФ-дин Тебиатдин ресурсрин Кьилин управленида, гьугъуьнлай Дагъустан Республикада авай инсандин ихтияррин Векилдин Аппаратда, ахпа Дагъустан Республикадин Кьилин Администрацияда. Зун шииррин кьве кIватIалдин ва документрин бинедаллаз кхъенвай повестдин автор я. Зун РФ-дин писателрин, журналистрин ва театрдин деятелрин союзрин член я.

Ингъе, йисар алатайдалай кьулухъ зун жува яратмишдай рехъ кьур дараматдиз – чапханадин комплексдиз «Дагъустандин дишегъли» журналдин кьилин редактор яз хтанва. Им за заз цаварилай атанвай лишан яз гьисабзава! Вучиз лагъайтIа, ина Фазу Алиевади,

Унейзат Мейлановади, Умурагъил Шапиевади, Наида Керимовади ва маса машгур ксар кIвалахнай.

РикIикгзаф крар кьва: журналдин акунар, кьадар, мана дегишарна кIанда, гьакIни видео-журнал акъудун патал гьазурвилер акуна кIанда.

За фикирзава, вирида санал чна вилик эцигнавай месэлаяргьалда ва чун чи мурадлив агакьда.

Чаз Аллагъди кьумек авурай!

ХАМИС ШАМИЛОВА

НУМРАДАЙ КИЕЛА:

«ОПЕРАДИ ЗУН ХКЯГЪНА» 8

Зи рикI Дагъустандин классикадин музыкадал гзаф ала. Зун ина хана, чехи хьанвайди я эхир, заз инин вири халкьарин маняр мукьва я. Чи музыка гьейран ийидай хьтин Дагъустандин Тебиатдин акунри, рехи Каспийди, инсанрин пайгар рафтарвилери арадиз гьанвайди я. Заз инин музыка тамамариз кIан я, амма зи ван колоратурный сопрано – лап виняй, лап шуькIуьз акъатдай ван я, гьавилай гьар кткай мани зи ванцин кьетIенвилехъ галаз кьадач.

ША ЧНА СТИАЛ СУЛЕЙМАНАН ШИИРАТ ХЪЕНДИКАЙ ХКУДИН! 13

Гьукуматдин патай вичиз зурба хъсанвилер авунваз акъазватIани, С. Сулейман девиррин идеологиярин хитресрик акатай, гьеле хъендик кумай, шаир я. Адан зегъметчи уьмуьр, адалат ва гьахъ квай кьилих ва гьа гьварцел тлушуннавай эсерар сеbeb яз, кьве девирдин уьмуьрдани адал ацалтай бейадалатдин зидвилер, идеологиядин цензура сеbeb яз, адан шиирар вара-зара хьун, эхирки вични ГПУ-динни ВКПб-дин регьберрин туьнбуьгъдик кваз 1937-йисуз, чагъинда амаз, вахтсуз уьмуьрдивай хьун – им зурба трагедия, мусиббат я.

ВИШ ЙИСАН ПАШМАНВИЛЕР, ВИШ ЙИСАН ШАДВИЛЕР... 26

Солтаналай чар хтайла, чи гьалибвал мукьвал хьанвай, ам Грозныйда госпиталда кьаткурнаваз хъана. Гьиле авай кIвалахар вири гадарна, зунни свас рекъе гьатна. Фагъумайла, им акъван яргълай рехъ тушир, амма вахтар дьявединбур тир, чкадал чун четинвилелди ва геж агакьна. Солтан чаз акунач. Хер бегъем сагъ хъижедалди, ам фронтдиз хьфенвай.

РАХУХ ЗАХЪ ГАЛАЗ, ДИДЕ 34

– А вахтара рушарни армияда кьуллугъ авуниз гьазурзавай. Бахтунай, чун ана герек атанач, я куьнни герек татурай! Амма парашютар гваз «Аннушка»-дай хкадарунар гьамиша чи рикIера амуькьна. Хкадарунриз чун ноябрдилай майдал кьван гьазур жезвай: 40-метр алай вышкадилай хкадардай. Майдин варз виридалайни кар алай вахт тир – пуд агъзур метридин кьакъанвилез хкаж жедай! Эвелдай «залан» рушари хкадардай.

Фируза Назимовна Керимова гъакІ Дагъустанда, гъакІни адалай къецени гъафбуруз чида. Ам неинки акъуллу, гуърчег, агъайна дишегъли я, мадни зурба рикІ авай регъимлу инсанни я. Фируза Назимовна – «Иман» тІвар алай мергъяматлувилин фондунин Попечительский советдин председатель я. Инал лугъуз кІанзава хьи, ам тІалабай гъар са касдиз куьмек гуз алахъзава. Гъам кесибвиле авай хизанар, гъам начагъбур, гъам етимар – виридан тІалабунриз дикъет гузва. ГъакІ ада халкъдин арада чирвилер райж авунин, хайи чІал хуьнин, руьгъдинни тербиядин проектриз, серенжемриз, Дагъустандин девлетлу ирс хуьниз къаюмвал ийизва.

Ф. Керимовади идара ийизвай фондунин такъатралди уьлкведин гъар пипІера жуьреба-жуьре медениятдин ва образованидин объектар эцигунин проектар кылиз акъатна. ИкІ ада Дербентдин 200 йис тамам хъун къейд ийидайла куьмекар гана, Подмосковьеда миллиардрин къимет авай чІехи образованидин центр тешкилуникни вичин пай кутуна.

Генани къейд ийин, 2016-йисуз цІай къуна кайи Дагъустандин халкъдин шаир СтІал Сулейманан литературно-мемориальный кІвал-музей туьхкІуьр хъувун патал еке куьмек гана.

ГъакІни фондунин такъатралди Дербентдин 18-нумрадин гимназия цІийи кылелай туьхкІуьр хъувуна, Къирхлярдин суар къайдадиз гъана. Дагъустанда пандемия авайла Фируза Керимова къерехда акъвазнач, ада СтІал Сулейманан райондин 500 хизандиз пулунин куьмекар гана. Гъар са хизандиз 35000 манат.

Мадни хъсан крар кыле тухвана образованидин хиле. ДГУ-дин вичи виликдай акъалтІарай экономикадин факультетдин хъсан студентриз махсус стипендия тайинарнава. Гаф атай чкадал лугъун хьи, гъа ина кІелдай йисара ам вичин гъуьл Сулейман Керимовахъ галаз таниш хъанай.

Фируза Керимовадин фондунин Дербентда алакьунар авай аялар патал школа ачухиз куьмекна, гъар йисуз Къиблепатан Дагъустанда вири предметрай олимпиадаяр тухузва ва гъалибчийриз премияр гузва.

Россияда виридалайни жегъил илимдин доктор Заур Алисултановаз – ада Дагъус-

тандин университетда кІвалахзава – пуд кІвалин квартира багъишна. ГъакІ «Иман» фондунин ктабар, журналар, лезги чІалалди школайриз учебникар ва сад лагъай классра авай аялар патал гъилин хатІар акъудиз куьмекна.

ЦІуд юкъуз мусурманрин пак вацра фондунин такъатралди Рамаданан Шатёр кардик кутава. Сив хуьзвай гъар са касдивай иниз атана, нянин тІуьн нез жеда. Идалай алава яз, пуд йис я сад хъиз Къасумхуьре, Каспийскда мергъяматлувилин мавлидар тешкилиз.

Алай вахтунда «Иман» фондунин такъатрихъ Бута хуьре школа цІийи хъийизва, клуб, ФАП, спортплощадка тадаракламишзава.

СтІал Сулейманан ва Докъузпара районар экологиядин акция тухузва, гъар са районар 36 агъзур хвойный тарар акІурзава.

СВО-дин иштиракчийрин хизанриз куьмекар гузва. Зйис я аялриз цІийи йисан сувар тешкилиз.

2017-йисуз Фируза Керимовадиз Россиядин президентди общественный ва мергъяматлувилин кІвалах тухунай чухсагъул малумарнай. Ам РД-дин «Хайи чил кІан хъунай» почетный знакдиз лайихлу хъана. Идалайни гъейри «За заслуги перед Московской областью» Шдережадин знакдизни лайихлу хъана.

Гъелбетда, Фируза Керимовади авур ва ийизвай къван вири хъсан крарикай журналдин са чина кхъиз жедач. Чна къалурнавайди адан мергъяматлувилин кІвалахдикай анжах са тІимил пай я.

«Дагъустандин дишегъли» журналдин коллективдин редакцияди Фируза Назимовнадиз еке тир чухсагъул лугъузва. Ада лезги чІалалди акъатзавай журналдин тираж хкажуник, 140 агъзур манат пул гуналди, вичин пай кутунва. Ада ийизвай хийирдин кІвалахар чи вири Дагъустандин меденият ва чІал хуьн патал зурба я.

ИкІ, Виридуьньядин дишегълийрин югъни мукъва жезва. Суварин вилик чна Фируза Керимовадиз чандин сагъвал, хушбахт уьмуьр хъун тІалабзава. Къуй вичиз Аллагъди инлай къулухъни тІалабзавай гъар са касдиз куьмек гудай мумкинвилер гурай!

ГЪУЛНАРА АСАДУЛАЕВА

ЗИ КЪУВАТ ИМАНДА АВА

Умлайла Гъажатаевна Залибекова – Буйнакск шегъердин муниципалитетдин къвалав гвай культурадин центрдин регъбер, зегъметдин ветеран, РД-дин культурадин лайихлу къуллугъчи я. Адахъ гзаф къадар муниципалитетдин, республикадин ва федерациядин дережайрин наградаяр: миллетрин арада ислягъвал ва разивал мягъкемарунай медаль, Афгъанистанда дяведин гъерекатар куътягъ хъана 30 йис тамам хъуниз талукъ тир медаль, Дагъустанда бандформированяяр кукъварайдалай къулухъ 20 йис алатуниз талукъарнавай медаль, РД-дин дишегълийрин Союздин «Ватандал рикъ хъунай» медаль, РФ-дин культурадин министерстводин гъурметдин грамотаяр, РФ-дин Госдумадин чухсагъулдин чарар ава.

Умлайла Залибековади зун цлар тирвалди грамотаяр ва дипломар, чухсагъулдин чарар алай вичин кабинетдин гуърцелдал къаршиламишна.

– И наградайри зи рикъелай инсанрин, общестодин ва Халикъдин вилик жуван жавабдарвал алудиз тазвач. Ганатла, им зун абуруз лайихлу хъана лагъай чал я, амма им гила кагъулвал авуна кланда лагъай гафт туш! Галат тийиз члугвадай зегъметди, датлана агалкъунар къазанмишуни и наградрин къимет генани тестикъарда.

АЯЛ ЧІАВАР

Дидеди Умлайла кстахардачир. Хизанда хъайи аялри-кай амукъайди тек Умлайлани адан вах тиртлани, дидеди абурувай клеви истемишунар ийидай. Вахарихъ гъардахъ вичин везифаяр авай, абур чпин гъар са гафунин, камунин патахъай жавабдарвал гъисс ийиз члехи жезвай. Дах... Дах рушарин гъамишан терефдар тир, дидедивай а къадар кле-вивилер тавун тлалабдай.

Умлайлади ихътин са дуюшуш рикъел хкизва. Аял члавуз адан рикъ цийи булушкайрал гзаф алайди тир. Ингъе садра ам къарайсуздакац цийи булушка алаз куъчедиз экъечлiday багънадихъ къекъведайла, дидеди руш шуъшедин птулка вугана, нафт гъиз туъквендиз ракъурна. Элкъвена хкведайла, клвачгалклана алукъай рушав гвай птулка хана, нафт экъична, рушан булушка руквадайни нафтадай къацлана. Ишехъиз жугъундин къулухъ акъвазна, руша вичин дах хтун вилив хуъзвай – ада ам гъик хъайитлани къутармишда. Бубадила вилик шезвай Умлайла халу Бийсултаназ акуна, амни дяведин ветеран, Буйнакскдин педучилищедин муаллим тир. Аялдин дарихвал алудиз кланз, халуди ам вичихъ галаз педучилищедиз тухвана. Рушаз клелдай классар, ктабхана къалурна, а сиягъатдилай къулухъ Умлайладиз чпин гъвечи ишегъердилай къеце гегъенш дуюнья авайди чир хъанай.

АМ КІЕЛИЗ ФИДА!

Халуди руш Буйнакскдин машгъур педучилищедиз тухвайдалай къулух гзаф йисар алатна.

– За педучилище акъалтларна ва са тлмил амай зун клвалахдал Тляратадиз ракъуриз, амма училищедин директор Шиллаев Гъажидизац педагогвилининститутдин музыкадин факультетда клвалахдай направлени гана. Им гъич вилив техвей кар тир, икъван гагъ ихътин направленияр садазни гайиди тушир. Къенин йикъалди за Гъажи Саидоваз сагърай лугъзва.

Гъина клелнатлани, гъина клвалахнатлани, рушан ванцел адан манидиз яб гайи вири гъейран жадай. Муаллимри адаз консерваторидиз клелиз фин меслятзавай. Амма Умлайладин рикъе маса мурад авай. Адаз инсанрин арада клвалах ийиз хуш тир. Буйнакск шегъердин музыкадин мектебда клвалах ийидай девирда адакай къве сеферда шегъердин собранидин депутат хъана. Инсанрин дердийриз мукъва хъуни, абурун месэляяр гъялуни рушаз артух разивал ва къуватар гузвай.

ГЕРМАНИЯДИН МУЗЫКАДИН МЕКТЕБДА

80-лагъай йисарин эхирда Умлайла аяларни гваз Германияда кВалахзавай вичин гъуьлуьн патав фена. Ана ада Ютеборге шегьерда 4 йисуз музыкадин мектебда кВалахна. Са гъилера абур концерт къалурун патал Эберсвальде тВар алай шегьердиз фена, ана Умлайлади машгур музыкант, профессор Парушин Виталийдин вилик мани лугун лазим тир. Ада Расул Гъамзатован чАлариз кхъенвай «А йисуз зун чХехиди тир» тВар алай романс тамарнай. Яб гузвайбуру адан мани еке гъевесдивди къабулна, профессорди хиве къунай: Умлайлади Дагъустандин культурадин къакъан дережа раиж авуна.

ЭЛКЪВЕНА ХТУН

Хайи Буйнакск шегьердиз хтайла, Умлайладиз муниципалитетдин культурадин управленидин къиле акъвазун теклифнай. «Управление» лугъуз идаз четин тир – им гъич са фестиваль, я сувар къиле тухун рикЛелни алачир са шумуд къуллугъчи ацукънавай гъвечИ кабинет тир. Я ацукъдай бегъем чкаяр, я кардин гъавурда авай кВалахдайбур, я пулдин такъатар авачир и идарадал цИийиз чан хкана кАнзавай. Гъа инал Умлайла Гъажиятаевнадин руьгъдин вири къуватар, кагъулвал течир къилихар лазим атана! Са фикирдал алай юлдашрихъ галаз санал Културадин макан арадиз гъана, ина цДуралди концертар, литературадин мярекатар, фестивалар тешкилун са тИмил вахтундила адетдиз элкъвена. Республикадин дережада аваз къиле тухузвай «Къугъугъ, чАгъан!» фестиваль виридаз машгурдаз ва рикЛ алайдаз элкъвена.

Амма виридалайни таъсирлуди, рикЛелай тефидайди Мегъамед Нурбагандован игитвиллиз талукъарнавай мярекат хъанай. Умлайла игитдин хайи хуьруьз фена, адан багърийрихъ галаз таниш хъана, адан къуншийрихъ, кВалахдин юлдашрихъ галаз, адахъ галаз санал кЛелайбурухъ галаз суьгъбетар авуна. Вичи шиирар, манияр, манийриз авазарни кхъена...

Корреспондент С. Исрапиловади а мярекатдикай икЛ кхъенай:

«Зал сиве-сивди ацАнва. Дишегълияр накъвар чуьнуьх тийиз ишехъзава. Итимри вилел атай накъвар чинеба миьхъзава. Умлайлади сегънедила таъсир ийидайвал ихтилат ийизва, гагъ-гагъ адан сесни зурзава. Гъар са гаф, гъар са келима ада вичин рикЛин къеняй лугъузва. Мярекатдин эхирдай игитдин буба Нурбагандов Нурбаганда и мярекат тешкилай Умлайладиз сагърай лугъузва ва ихътин гафар алава хъийизва: «Зи хчин руьгъдиз талукъ митингар, собранияр гзаф хъийиди я, амма икъван таъсирлу мярекат гъеле хъанач. Куьне и кардал рикЛ эцигна, сагърай куьн!».

Умлайлади хиве къазвайвал, адан фикирдиз ихътин мярекатрин сценарияр, вучиз ятАни йифиз, секин сятера къведа. Адан вилерикай сегъне, инал къиле фин лазим тир вири карагда: шиирар кЛелун, мани-макъам лугъун.

Санал кВалахзавай юлдашриз ада икЛ лугъуда: «Я чна чи мярекат лап вини дережада аваз къиле тухуда, я, туштА, гъич гъилени къадач!»

КЪУВАТДИН ЧЕШМЕ

И дишегълидиз къуватар куь гузвайди я? Ни адан вири мярекатрик куьун кутаза? Неинки бажарагълу регъбер, гъакИни мегърибан диде, къайгъудар баде жедай мумкинвилер адаз ни гузва?

Умлайла ирид гъилера Мекедиз гъаждал фенва, гъар хемис юкъуз ам дишегълийрихъ галаз санал салаватар кЛелиз, Аллагъдиз дуьаяр ийиз мискИндиз физва. Ихътин крари адан руьгъ миьхи ийизва, рикЛ регъимлу ийизва, адан рикЛе миьхи фикирар, инсан кАн хъунин гъиссер гвазва. Адаз Украинада телеф хъайи чи аскеррин руьгъдиз бахш яз зикрар ийидай мумкинвални хъана. Хва телеф хъанвай дидедин рикЛиз сабур гудай гафар жагъурун, адан хажалатдин пай жуваз къачун – мегер им регъят кар яни? Иманди адаз куьмекзава, агъузардик акЛаж хъанвай диде Умлайладин гафари вичин хажалатдин пар къезил авуна лагъайла, Умлайла чАлахъ я – и кар Аллагъдин къадардалди, Адан куьмекдалди хъанвайди я.

ХИЯЛДА АМАЙ КРАП

Буйнакскдин дишегълийрин советдин председател яз, адан фикирда шегьердин агъалияр тир дишегълийрин четин месэляяр гъялун ава, иллаки чпин гъуьлери дяведин махсус серенжемра иштирак ийизвайбурун дердияр.

Фадлай адан рикЛе Г. Заволокинан тВарунихъ галай «Къугъугъ, чАгъан!» фестиваль РД-дин халкъдин артистка Зоя Чунаевадин иштираквални аваз Буйнакск шегьерда тешкилун ава.

Адан мад са мурад край чирдай музейдин майдандал «Жегъил дагъви руш» лишандик кваз Дагъустандин милли парталрин ва къилел алу кИдай фитейрин конкурс тешкилун я. Гаф атай чкадал лугъун, Умлайладихъ «Фите» тВар алай шиир ава, ада ана къилел фите алу кИунин жуьреба-жуьре къайдайрикай лугъузва.

Алатай йисуз ихътин, фикир желбдай тВар алай – «Ажалдила гъугъуьнин уьмуьр – Умлайлайдин шииррин кВатЛал чапдай акъатна. Миьхи, къакъан гъиссерин таъсирдик кваз кхъенвай цАрарай адан руьгъдин гужлувал акъазва...

ХИЗАН

Адан къваларив гзаф къадар инсанар гватЛани, виридалайни вичиз мукъабур яз ада вичин вах Умрайгъан ва вичин уьмуьрдин юлдаш Мегъамедхан яз гъисабзава.

– Зунни Мегъамедхан санал алаз 45 йис я, чна къве велед кВачел акъулдна. Хва Азамат Москвада дуланмиш жезва, адахъ пуд велед ава, руш Камила вичин пуд аялни гваз Буйнакскда яшаммиш жезва.

Аллагъдиз шукур, Адан регъимдалди зи хизанда ислягъвал, гъуьрмет ава, за умудзава, жуван веледривни завай гъа и ерияр агакъариз жеда.

Суьлгъият БУЛГАЕВА

Тарсар куытыгъ хъана, университетдай квалит хкведай рекъе за жув лап юргун хъанвайди гыссзавай. Квалин рак ахъайна, килигай вил, дегълизда акъвазна, вичиз хас тир тегъерда милаймдиз хъверзавай бубада акъурла, зи галатун-кватун гъа легъседа квахъна. Бубадихъ галаз хваш-беш авуна, за юлдашдивай хабар къуна: – Мугъмандиз тлуън-хъун ганвайди яни, гыкI я?

– Эхъ, ам вуч лагъай чIал я, чан итим, – жаваб гана ада. – Бубадилаи истеклу кас чяхъ авачирди ваз чизва.

– Вун инжиклу жемир, чан хва, – элкъвена захъ буба. – Тлуънар-хъунар за авунва. Ви чIехи хва, зи хтул Германахъ галаз...

Сагерендилаи чун, телевизор кутуна, дивандалдинж хъана. Анаи эхиримжи хабараргузвай. Садлагъана Германа пультдал тлуб илисайла, маса каналкутун хъана. Анаи акъазвай шикилар эсиллагъ рикIиз хушбур тушир. Гъиле ивидай хъанвай кантI къуна, вичи къенвай гъульуън къилихъ акъвазнавай чин дактур пияниска дишегълиди силисчидин суалриз жавабаргузвай.

– Хкуд, чан хва, а канал, – буйругъна бубади, – къуй а зулумкар, тахсиркар кIвалахар чаз такурай.

Талабайди хъиз, и арада эквер туъхвена, телевизор хкатна.

– Итим яна къинилаи гунагъ кIвалах дубньяда авайди туш, – чун гъавурда тваз эгечIна буба. – Анжах къил чIуру, инсандин къамат, суфат квадарнавай зулумкардай акъатда ахътин регимсуз кIвалахар.

– Аламатдин кар я, – экечIна ихтилатдик Айиша, – гыкI а залум дишегълиди вичин гъулел гъил хкажнатIа... Вичи авур тахсиркарвал винел акъалтдайди, ашкара жедайди, ахпа вич жазадиз чIугвадайди къванни фикирдиз гъанач жал а ламран руша?

– Малум тахъана, сир яз амукъдай са кIвалахни авай туш дубньядин винел, – баян гана Межид бубади Айишадин фикирриз. – Ни, гына, мус, вуч пис кIвалах авуртIани, гыкъван ам кIевириз алахъайтIани, эвел эхир дуъздал акъатдайди я. Таму-тара, дагъ-дереди, сиве мез авачир нуькIре–ничхирдини лугъуда, хабар гуда...

– Сиве мез авачир тамувай-таравай, ничхиривай гыкI хабар гуз хъуй инсанриз? – хабар къуна вичиз вири чирунал рикI алай Германа.

– Тамувай-таравай, чан хтул, – элкъвена Межид буба Германахъ, – гъелбетда, инсанривай хъиз, рахаз-луькIвез жедачтIани, абур себеб хъана, инсанрин сирер-къамар, чинебан кIвалахар винел акъалтзавайди я. Де туштIа, жува яб це, за ваз са къиса ачухда, зи гъахъвал на гыссда.

...Дагъдин къакъан хуъре къве етим гададиз – Мегъамедзани Агъакеримаз гъа чеб хътин етим руш Тавус кIан жеда. Пара элягъунар-къачунар

ийида абуру гъарда, Тавусаз чеб кIан хъун патал. Тавусани вичин къисмет нихъ галаз алакъалу авуртIа хъсан жеда тIа лугъуз, фикирарда. Эхирни ада вичин разивал Мегъамедаз гуда ва ам адаз свасвиле фида. Тавусни Мегъамед лап гъа махарик квай Лейлини Межнун хъиз, чеб-чпив къуна, бахтлудаказ дуланмиш жезвай. Къуни-къунширизни и кIвалах хуш тир. Амма абурун и бахтатар умуър яргалди фенач. Аллагъ-Талади, вуч ятIани, абурун бахт цаварал вахчуна. Себебни и кардин вуж хъана лагъайтIа, мурдар крар авунал рикI алай, масадан бахтсузвилел шадвал ийидай дуст Агъакерим.

Тавус вичиз тахъана, Мегъамедаз фена лугъуз, диндин душман хъиз акъазвай. Ам, ажугъ рикIе хвена, винел акъуд тийиз, гыкI Мегъамедавай Тавус къакъуддатIа лугъуз, адан геле къекъвез хъана. Мегъамед къена, Тавус вичиз вахчудай фикир къылид акъудун патал ам чинеба, гыч саданни гиман текъведайвал шегъердиз фида ва ана базардай гъилив расай тапанчияр патрумари галаз къачуна, хуъруъз хкведа. Я кIвале, я къеце гыч садазни ада и кардикай лугъудач.

Октябрдин вацран эхирар тир. Хъуьтлуъз кудай кIарасар гъазурда лагъана, нажахни цил къачуна, Мегъамед там галайвал физвай. Агъакеримаз и кар тежедай къван хуш жеда. Гыч садазни таквадайвал кIамарай, чухуррай сикI хъиз фена ам Мегъамедан гуьгъуьнаваз. КIарасар хазвай ванцел фейи Агъакерим къапа-къап Мегъамедал гъалтда. Са кIусни энгел тавуна, хкажна ада Мегъамедал вичин тапанчи.

– Яда, ваз вуч кIанзавайди я? – чинин рангар атIана, са-са гаф гужуналди туътуънай акъудиз, хабар къуна Мегъамеда.

– ГыкI вуч кIанзавайди я? Тапанчи куъз герек затI ятIа чидачни ваз? Анжах вун къейила Тавусакай заз свас жеда, – векъи сесиналди жаваб гана Агъакерима.

– Я стха, я мусурман, вун рикIивай рахазвайди яни, тахъайтIа вибур зарафатар яни? – мад жузуна Мегъамеда.

– Я кIамай, – лап ажугъдивди гъарайна Агъакерима, – вуна завай Тавус къакъудна. Вун хътин бегъемсуздан чка и кIаник квай дагъар я, масакIа вахъ галаз рахана виже къвезвайди туш.

Агъакериман фикир якъин вич къиникъ тирди чир хъайи Мегъамедан бедендик зурзун акатна.

– Я дуст, я Агъакерим, – лагъана Мегъамеда ялвардай сесиналди, – зи тахсир вуч хъуй, Тавуса вун туна, зун хкъяна лугъуналди? Ша вун Аллагъдиз килиг, вуна регимсуз кардиз къил ямир. Ваз Аллагъди бала гуда. Ваз и вуна ийизвай ягъсуз кардикай инсанриз хабар тежедай хъиз авани?

– Я авам, – хъел кваз жаваб гана Агъакерима, – тама авайбур анжах чун къвед я. Низ чир хъуй вун за къейиди?

– Я Агъакерим, – мад тавакъу ийидай сесиналди элкъвена адахъ Мегъамед, – и тамуз-тараз, и авахъна чилел алай пешериз аквазва, абуру инсанриз лугъуда, гъикI ваз зунвагъшивилелди яна рекъиз кIанзаватIа, ша вуна тубастафируллагъ лагъ, ваз Аллагъдихъай киче хъухъ.

– Таму-тара, пешери лугъуда? – хъверна Агъакерима. – Вуна вуч лугъузватIа фикир къванни ийизванни? Вун бегъем кими я гъа! – вичин тажубвал къалурна Агъакерима. – Таму-тара, пешери ваъ, къуй и дагъардилугъурай вунни яна къенатIа.

– Я стха, ша вуна а ви рикIевай пис ният дегишара, ваз зи язух ша, – лагъана, Мегъамеда эрчIи гъил хкажна, са кам велик къачуна. Гъа и легъзеда тапанчидай биши ван акъатна, Мегъамед атIай тар хъиз чинихъди чилел ярх хъана. Агъакеримавай са легъзеда вичивай-вич квахъна, ам серсер хъана Мегъамедаз килигиз амукъна. Са декъикъадила вич-вичел хтайла, ам къуд патаз килигна, явашдиз Мегъамедан мейитдив агатна. Киче хъайивилияй адан беден ми хъиз зурзазвай. Мейит ада кIвачер къуна галчIурна дагъардин къилел тухвана, таран ханвай са чихелдалди хуртI гана, кIаник гадарна. Ахпа ада тапанчидин буш патрум чилелай вахчуна, жибинда хтуна, тади гъалда гъа вич атай чинибан кIамарай-чухуррай хуър галай патахъ гъерекатна...

Гила хабар нивай – хабар Тавусавай. Югъ няни жезвай. Мегъамедакай хабар авачир. Тавусак къалабулук акатна: «Вучиз Мегъамед кIвализ ахкъатнавач? Яраб адахъ хъайи-тахъай аватIа?» – лугъуз, ам фикиррик акатна. «Белки, хкведа са тIимил геж хъиз. Белки, галатна юргъун хъана, ял ягъиз ацукъай чкадал ахвариз фена...»

Тавусаз къарай атанач. Ам къе-цел экъечIна. Куъчедани адаз акур кас-мас хъанач. Мажбур хъана ам къуни-къуншийриз хабар гуз, абур кIвачел къарагъариз.

Югъ гила ми хъиз нянихъ элкъвенвай. Къеце къалин циф авай, мекъизвай. РикI дарих хъайи Тавусавай шел хуъз хъанач. Къунши дишегълийри ам секинарис, «Хкведайди я Мегъамед. Вуна кардин кIан-пун тийижиз, ясдин шелар

мийир», лагъана, къуърнер къуна, ам куъмекдалди кIвализ хутахна.

Йифиз хуъре къалин жив къвана. Накъ инсанри, пака экуънахъ фида чун Мегъамедан къайгъудиз лагъана, ягъай планарни чIур хъана.

Мегъамед икI гел галачиз квахъуникайгъардаса фикир лугъузвай. Тавусан умудни, са вахт алатайла, Мегъамед ахквада лагъана, атIана. Адаз амукъайбур анжах къилин тIаларни къуру шелар-хвалар хъана.

«Вахт духтур я» гъавайда лугъузвайди туш инсанри. Дугъриданни, сад-вад варз арадай фейила, Тавус са къадар секин хъана. Хуъруън маса инсанар хъиз вичин гъар йикъан къайгъуйрик кваз, адан гъайифар, рикIин хирер югъ-къандавай са къадар куъгъне жезвай.

Са сеферда гъикIятIани, салаз яд гуда лагъана, хуълн къилиз феи Тавусал Агъакерим гъалтда.

– Я руш, я Тавус, – амалдар сикI хъиз агатна Агъакерим Тавусан мукъув, – гъикъван вун чIулавра хуърай? Гила бес хуъ тIун, йисалай гзаф вахт я, вуна итимдихъ яс чIугваз. Ша вуна гъилерихъди икI жуван уъмуър чIулав ийимир. Вун жегъил дишегъли я, вуна жуван пакад йикъакай фикирна кIанзавайди я.

– Э, э, вуна вуч лугъузва, вун гъинай рахазва? Ваз зи рикIикай хабар авайди туш, – жаваб гана Тавуса.

– Зун ви гъавурда ава, – Тавусан жаваб инкар ийиз тахъана, вичин разивал къалурна Агъакерима, – амма вуна садра жува-жувакди веревирд ая: де гила вавай Мегъамедал чан хкиз жедани? Хъайи кIвалах хъана алатна.

– Эгер ваз зи хатур кIанзаватIа, зун санал тур, зак кямир, зав зи югъ няни ийиз тур, – Агъакериман меслятрихъ галаз вичрази туширди къалурна Тавуса.

Агъакерим лагъайтIа, вичи янавай планрикай къерех хъана акъвазнач. Акси яз, ам гъар са къулай дуъшуъшда Тавусан геле гъатна.

Эхирни са экуънахъ булахдал Тавуса вичин фикир эмедиз лагъана: – Валлагъ, эме, Агъакерим сакIани залай алатзавач, пара заз тавазивилер къалурзава, вучдатIа-гъикIдатIа чидач заз. Вуна меслят къалура...

– Аферин, чан эмедин, – хвеш хъана Магъи-бадедиз, – вуна дуъз рехъ хкъянава, жуван яшайишдин гъакъиндай фикирнава. ЦIийи кIвал арадал хкун, пашманвилер къулукъна, цIийи къилелай бахтлу уъмуър кечирмишун хъсан кIвалах я. Вири кIвалахар хъсан жеда, Аллагъдик умуд кваз. За Агъакеримаз муштулук гуда...

Са вацралай далдам-зуърнедал илигна мехъерарна, Тавусакай Агъакеримаз свас хъана. Вири крар вичиз кIандайвал туъкIвей гададиз гила вичиз-вич лап са хан-бег хъиз аквазвай. Мехъер алатай са пудкъуд вацралай Агъакеримак къай векъи хесетар, рафтарсуз къилихар яваш-яваш винел акъалтиз башламишна. Агъакеримни Мегъамед цавни чил хъиз эсиллагъ сад-садаз ухшар авачир инсанртирди къатIуз хуън четин тушир.

Агъакерималай вад кIвачин виняй феи пис, эдебсуз амалар адан гъуъл къена субайдиз амай вах Селмидив гвай. Къве къалай садра стхадал къил чIугваз атайла, ам зунжурдай акъатай кицI хъиз, Тавусал къудгадай: «Вун атай кIвал чIур хуъй, ви жинс хкатуй, вун хъгин чара итимдин чин акур дишегълидикай бегъем паб жедайди яни?...»

Гъа и тегъер, шадвал авачиз, рикIи-рикIи нез, курпашмандиз физвай Тавусан уъмуър.

Са сеферда куъчеда эме гъалтайла Тавусавай адаз вичин дердер-гъамар ахъай тавуна акъвазиз хъанач.

– Я чан эме, – шехъна Тавус, – на зун нел гадарна, на заз меслятна къалурайди вуж хъана? И хипен хам алай жанавурди чун къведни алдатмишна хъи.

Магъи-бадедизни Агъакериман къилихрикай, адан вах Селмидин амалрикай гъяз къвезвачир.

– Валлагъ, чан руш, вуна дуъз лугъузва, зун лап бегъем гъалатI хъана, а ламран хва бегъем итим хъанач. Са тIимил сабур ая, килигда чун вуч акъатдатIа, белки крар хъсан патахъ элкъвн, сабура, эха, тади къачумир...

Зулун эхирар тир. Мехъерикай хъвана хтана пиянзавай Агъакерим багъдихъ элкъвнвай айвандик къай чарпайдал ярх хъана. Къати

гар авай. Айвандик гару гъизвай ламу пешери Агъакеримав вилер ачухиз тазвачир.

– Тавус, я руш, вун гъинава, я буъркьуб фере, къала инал ша кван, – векъидаказ буйругъна ада Тавусаз.

Тавус кІанз-такІанз айвандик экъечІна.

– Ваз зи кылик хъуьцуьган квачирди аквазвачни, ви вилер буъркьуб хъанвани? – тугъметна ада Тавусаз.

Тавуса кІвалаяй хъуьцуьган гъана Агъакериман кылик кутуна. Тавус ада гыл кыуна вичин патав ацукъарна, адаз тагъкимариз эгечІна:

– Вакай заз паб ваь, къайи са къван, къиб хъана. Ви фикирар, ви майилвилер гъа вак хъана феи Мегъамедахъ галама. Вун ахварайни адахъ галаз рахаз жеда, – хъел хуьз жезвачир Агъакеримавай.

– Адак кямир, адан руьгъ санал тур, ваз адавай вуч кІанзава? – наразивал къалурна Тавуса. – Ваз Аллагъди бала гуда, вун къенавай касдикай пис рахамир.

– Ам къена амач, ви гъуьл зун я! Амма ваз зун лайихлу яз аквазвач... Вуна гъамиша «Мегъамед хъсан кас тир» лугъуз, лагълагъариз, адан пад хуьзва.

Къати хъайи гару и арада, Агъакерим батІул яз, адаз жаза гузвайда хъиз, лап са къужахда авай къван таралай авахънавай къайи ламу пешер гъана, адан чинал гадарна. Агъакеримак тежедай къван пис хъел акатна ва адан рикІел садлагъана Мегъамеда рекъидалди вилик лагъай гафар хтана.

– А кІамайди, – ажугъдивди акъатна Агъакеримай, – гъич инсандин акьулди къатІун тийидай, вич-вичик квачир ихтилатар ийидайди тир.

– Вучтин акьулсуз ихтилат хъана ваз адан сивай? – хабар къуна Тавуса.

– Ипешери, – вичелай абуралудиз тади квай Агъакеримак, – гуя, за вич гъикІ къенатІа, инсанриз хабар гудалугъуз, вич-вичик квачир кими ихтилатар авурди я. На лугъуди пешерин сиве мез ава, абуровай рахаз жедай хъиз.

Тавусай гъайифдин агъ акъатна, ам, кылел гъал атана, чІур хъана, дергес галукъай векъ хъиз чилел ярх хъана.

Агъакерим гъич адаз килигни тавуна, кІвач-кІвачихъ галукъиз, алукиз-къарагъиз кІвализ хъфена, месел ярх хъана.

Тавус вич-вичел хтайла, тади гъалда къарагъна, Магъи-эмедин кылив фена, адаз Агъакериман сивай акъатай ихтилатар тикрарна. Гезел тевгъена абур къведни хуьруьн Советдин кылив фена, агъвалатдин гъавурда туна.

Пакад юкъуз атай милицайри Агъакерим къуна райондиз тухвана...

– Гъан, хтул, – куьтягъна Межид бубади вичин суьгъбет, – вуна ахпа пешеривай рахаз жедач лугъуда. – Бес пешер сеbeb хъана тушни, а регъимсуз касди авур тахсиркарвал винел акъалтайди?..

Герман Межид бубадин делил-дал рази хъана.

ОМАР ГЪУЬСЕЙНОВ

Елена Величко – адетдинди тушир – колоратурный сопранодин ван авай кас Астрахандин гьукуматдин консерватория акьалтIарнавай, уьлквейрин ва Вироссиядин конкурсрин лауреат, Дагъустандин гьукуматдин операдинни балетдин театрдин солитстка я.

«ОПЕРАДИ ЗУН

ХКЯГЪНА»

Елена Величко бинелу магъачкъалави я, адетдин фялейрин, виридан мани-макъамдал рикI алай хизанда хана, ада Редукторный поселокда авай 9-нумрадин мектеб акьалтIарна. ГьвечIи чIавалай Еленадин рикI манияр лугьунал алай.

– А вахтар масабур тир, телефонар, ноутбукар анихъ амукьуй, адетдин телевизорни гьар кткайдан кIвале авачир... Гьавилай инсанар сад-садахъ галаз гьакъикъи рафтарвилера авай, няни хъайила кIвалерин вилик квай гьвечIи гьаятриз экъечIдай, гьарда вичин кIвале вуч аватIа, са суфрадал вегьедай, сада пирошкияр гьидай, сада къавурмишай балугъ (ам гъа и патав гвай гьуьляй къазвайди тир эхир), сада сумаварни гъана, чай гьазурдай... Ахпа манияр лугьуз ацукьдай. Манидик къил кутадайди зи чIехи-буба тир, чан-тан, къуват кумай къуьзуй фронтвик. Ада иердиз а чIавара деб тир дяведин манияр лугьудай. Исятдани а манияр караоке-барра лугьуз жеда, амма а чIавара гудай хьтин лезет а манийрихъ гузмач, я таьсирни ахьгинди ийизмач. Неинки ванцелди, гьакIни жуван рикIяй лугьун тийидай мани – им гьакI чIана гъава зурзурун жеда. Мани рикIин къеняй лугьуз алакьун, аквадай гьалда, за зи чIехи-бубадила атайди я, - лугьузва Еленади.

Мектеб акьалтIарайдалай къулухъ ам са четинвални авачиз Г.Гьасанован тIварунихъ галай Магъачкъаладин музыкадин училищедиз гьахъна, амма ина авайди академический къайдада манияр лугьуз чирдай отделени тир, эстрададин манийриз талукъ отделени авачир.

– Гьавилай закай операда манияр лугьудайди хъана, гъа икI за ваь, эстрадади зун хкягъдайди я. За училищеда авай отделенида кIелна. Гуьгьуьнлай, зи муаллимрин алахъунар сеbeb яз, академический музыкадал зи рикI ацукьна, зи мумкинвилерни гегьенш хъана.

Астрахандин гьукуматдин консерваториядиз кIелиз фин зи уьмуьрда кар алай вакъиа хъанай. Зун жував кIеви истемешунар ийиз эгечIдай инсан я, гьавилай за жува-жуваз лагъана: эгер завай консерваториядик эгечIиз хъайитIа, музыка зи вири уьмуьрдин рехъ жеда. Эгер эгечIиз алакъ тавуртIа, за жуваз маса пеше чирда, месела, шикилар ягъиз чирда.

Консерваторияда кIелунар акьалтIарайдалай гуьгьуьнлиз Еленади са шумуд йисуз Астрахандин операдин театрда кIвалахна, ахпа хайи шегьердиз хтана. Дагъустандин операдинни балетдин театрда адакай солистка хъана. Ам сегънедал вичин къуватрал шаклу тушиз экъечIна ва гьасятда пуд сезона сифте яз къалурай операйра къилин ролар тамамарна. Гуьгьуьнлай адал машгьур режиссер Дмитрий Павлован «Севастополдин вальс» опереттада къилин роль – Любаша Толмачевадин – ихтибарна.

Адан уьмуьрда важиблу вакъиаяр вичи иштирак авур фестивалар хъана. Фестивалдин сегънедал маса шегьеррайни театррай атанвай артистрихъ галаз санал иштиракда эхир, гьавилай ихьтин мярекатар манидарар патал са жуьредин акъажунар, конкурсар я лагъайтIани жезва. Ина кIеви истемешунар ийидай жюри, агъзуралди тамашачияр жезва.

Елена Величкоди уьлквейрин, регионрин ва республикадин музыкадин гзаф фестивалра иштирак авурди я. Алатай йисан эхирра ада Москвада РФ-дин культурадин министерстводи «Шииррин лув гун» лишандик кваз къиле фейи, Р.Гьамзатован 100 йисан юбилейдиз талукъ фестивалда иштиракна. Ина ам «Шаирдин ши-ирарни манияр виридалайни хъсандиз тамамарунай» тIвар алай номинацида гъалибчи хъана. Гаф атай чкадал лугьун, и фестивалда Россиядин 69 региондай атанвай 647 артистди иштиракзавай.

Еленадин рикIел вичи «Золушка» операда сифте яз къугъвай Аннадин роль лап хъсандиз алама. Анна Золушкадин тахай вах я, ам гьамгадин туфли вичин кIвачел алукиз алахъзавай, рикIел аламукьдай, вичин амалралди хъуьруьн гьидай персонаж я.

–Гъеле репетицийра ролдин винел кIвалахдайла, вун ми хъыз а персонаждиз элкъведа, гъавилей а роль ваз мукъвади ва кIаниди жезва, - лугъузва Еленади. Гъар са ролдиз ада вичин рикIин гъиссер, руьгъдин вири къуватар серфзава.

–Зун мукъвал-мукъвал маса чIаларал мани лугъуниз мажбур жезва. Роль гъазурдайла, за эсер жуван чIалаз элкъурзава, ам вири къилий-къилиз кIелзава, ам гъи девирда кхъенвайди ятIа, гъихътин агъвалатрихъ галаз алакъада аваз кхъенвайди ятIа чирзава, композитордин таржумагъални (биография) чирзава. Ибур вири роль тамамарун патал важиблу делилар я.

Зи рикI Дагъустандин классикадин музыкадал гъаф ала. Зун ина хана, чIехи хъанвайди я эхир, заз инин вири халкъарин манияр мукъва я. Чи музыка гъейран ийидай хътин Дагъустандин тIебиатдин акунри, рехи Каспийди, инсанрин пайгар рафтарвилери арадиз гъанвайди я. Заз инин музыка тамамариз кIан я, амма зи ван колоратурный сопрано – лап виняй, лап шуькIуьз акъатдай ван я, гъавилей гъар кткай мани зи ванцин къетIенвилехъ галаз къадач. Дагъустандихъ са жерге машгъур пешекар композиторар ава- Готфрид Гъасанов, Сейфуллагъ Керимов, Мурад Кажлаев, Ширвани Чалаев ва масабур. За ашкъидалди Дагъустандин авторрин маниярни романсар тамамарзавайди я. И мукъвара зи кIвалахдин юлдашри зарафатни авуна, гуя зи репертуарда чкадин авторрин музыкадин эсерар акъван гъаф ава хъи, гъатта и эсеррикай ибарат къилдин концерт гудай мумкинвал хъанва.

– Сегънедал экъечIдалди вилик ван хъсандиз акъатун патал къиле тухудай амалар-сирер жедани?

– Ваь, за ици какаяр хъавзвайди туш, – хъурезва Елена. – Лимон квай чай хъвада. Халис артистдин сир вуч я – репетицийра гъакъи-сагъвилелди кIвалахун, лугъудай заз консерваторийда тарс гайи педагогди. Сегънедал вилик техвей дуьшуьшарни къилел къведайди я, гъелбетда, – лугъузва Еленади. Адан рикIел вичи лап виняй тир нота лугъун патал дериндай нефес къачурла, вичин булушкадин далудал алай цеп гъикIа хъа хъанайтIа, алама... Нота ада къачунай, адахъ галаз санал сегънедал алай артистди вичи-вич квадарнач, патав атана са затIни тахъай хъиз, секиндив булушкадин цеп агал хъувунай. Сагъилера Еленадин туфлидин шуькIуьз дабан сегънедин къуларин хъиткъерда акIана.

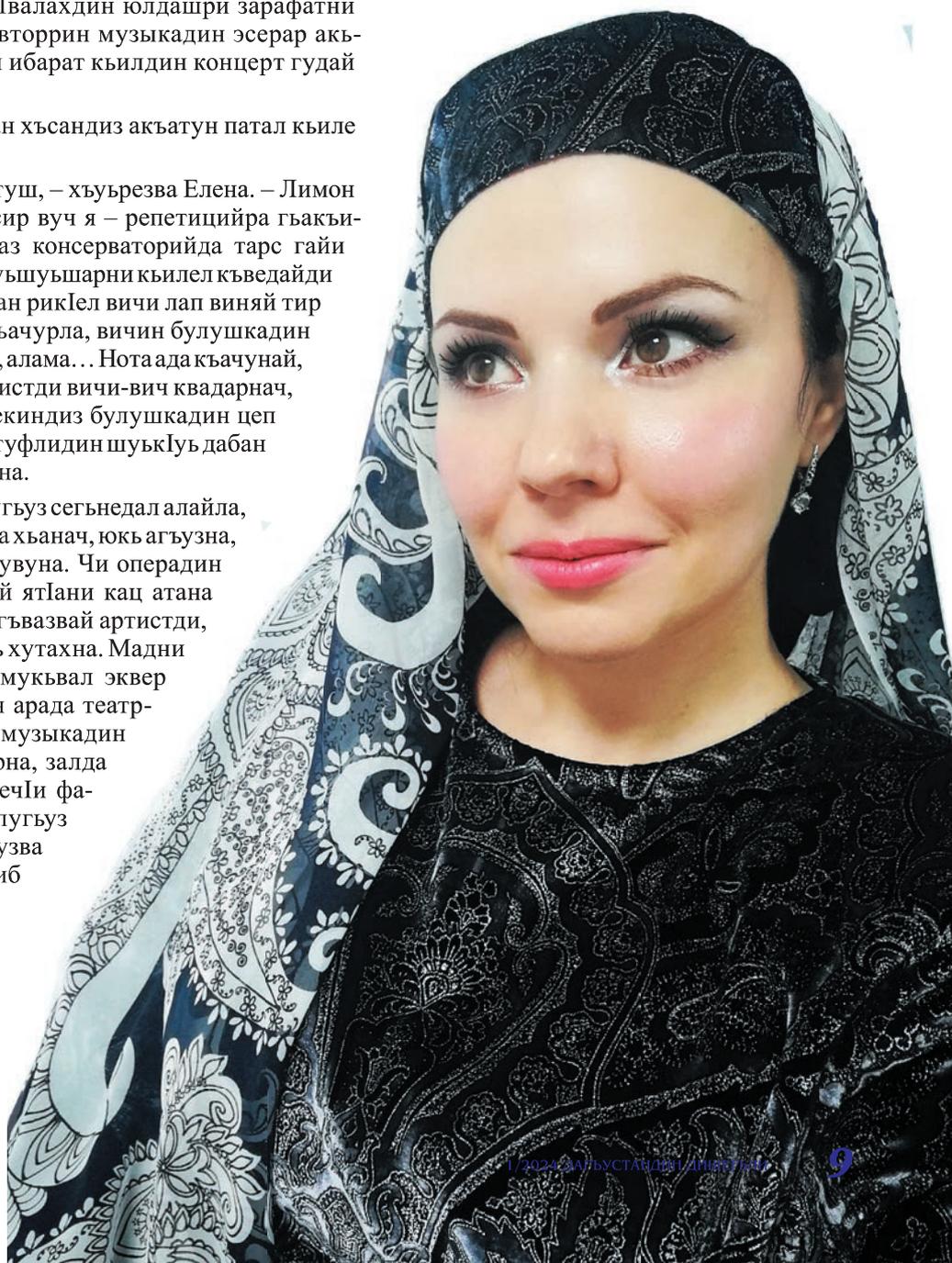
–Са сеферда зун эхиримжи ария лугъуз сегънедал алайла, зи туфлидин дабан акIана. Вучда, чара хъанач, юкъ агъузна, мани лугъуз-лугъуз дабан ахкъуд хъувуна. Чи операдин театрда са гъилера сегънедал гъинай ятIани кац атана акъатна. Къаравуш рушан ролда къугъавзвай артистди, ам секиндив къуна, пердедин къулухъ хутахна. Мадни са гъилера, республикада мукъвал-мукъвал эквер хкадарзавай девир тир, спектаклдин арада театрда экв хкахъна. Гъа мичIи залда чна музыкадин алатар галачиз мани лугъун давамарна, залда ацукънавайбуруни, телефондин гъвечи фанарар куькIуьрна, чахъ галаз санал лугъуз гатIунна, – сивик хъвер кваз лугъузва Еленади. – Ингъе гъа ихътин ажайиб спектакль къиле фенай.

Елена Величкоди мукъвал-мукъвал фикирда: яраб адан пешеда къачуна, жува-жуваз «Бес я! Зун яратмишунрин вини кIарце ава!» лагъана, разивал ийидай куькIушар авайди ятIа?

–Гъикъван вун виниз хкаж хъайитIа, гъакъван гегъенш мензераяр ви вилик экиай жада, абур къачун патал, устадвилелай аслу тушиз, руьгъдин ва чандин зурба къуватар серфна кIан жада. Гъар йикъа ваз неинки агалкъунар, гъакIни жувалай наразивилерни гъизвайди я. Гъар гъилера вуна цIийи къилелай башламишзавайди я, – лугъузва вичин пешедикай операдинни балетдин театрдин солисткади.

Елена кIвалахдин гъевесдив, концерттар гунин ашкъидив ацIанва. Ам инсанрин рикIера меденивилин дерин гъиссер тваз алакъдай артистдин чешене я. Гъа им халис артистдин уьмуьрда виридалайни къилинди я.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Эхиримжи йисарин лезги поэзиядиз вил вегъейла, дишегъли шаиррин тварари иллаки эркиндиз ван ийизвайди литературадал рикI алайбуруз такуна амукъдач. Тади квачиз кIвалахзаватлани, къелем кардик квай Минаят МутГалибовадин, Гуьлжагъан Мисрихановадин, Римма Гъажимурадовадин, Теране Керимова-Оружевадин, гъайиф, и мукъвара чавай къакъатай Гуьзеля Гъасановадин, Тамила Салмановадин тварар кIелзавайбуруз фадлай танишбуур я. Гъардахъ вичин хуси хатI, шииратдин алатар, такъатар, тавар гваз теснифзавай и шаиррин яратмишунар эсердилаь эсердал, ктабдилаь ктабдал артух тамамбуур, къатлунар деринбуур, чIал рангарив ацIайди жезва. Им шад ийидай кар я ва лезги поэзия вилик финик и шаирри кутазвай пай тайинардай вахт алукънавайдини ашкара я. Заз къе журнал кIелдайбуур чи шаир вахарикай садакъ, Теране Керимова-Оружевадихъ, галаз таниш ийиз кIанзава. Т. Керимова-Оружева 1967-йисуз Азербайжан ССР-дин КцIар

райондин Пирал хуьре дидедиз хъайиди я. Къисметди хайи халкъдивай, кIвачи чил къур чкайривай къакъудай ам Россиядин меркезда, Москвада яшамиш жез хейлин йисар я. Амма ада дидед чIалан верцIивал, авазар гъурбатда квадарнач, рикIелай алуднач, акси яз, лап рикIивай шиирар, гъикаяар кхъиз гатIунна. Алай вахтунда ам «Гъам чIугвамир рикI!» ва «Лув це!» тIварар алай къе ктабдин автор я. Т. Керимова-Оружевадин лирикадин игитдин руьгъдин гъерекатар, камаллу веревирдер, милайим гъиссер чIалахъ ийидайбуур я. Шаир шииратдин майданра цIийивилихъ, вичин жигъирдихъ къекъезва, яни лезги поэзиядин вилик ада вичин жавабдарвал гъиссзава. Ам дуьньядиз, хуси уьмуьрдин шикилриз, тIебиатдин иервилериз философдин вилерай килигзава, хайи халкъдин хци тIалрикай-кутIалрикай дишегълидин мили мецелай рахазва ва лезги поэзияда гзафбура тупIалай авунвай, ийизвай и темайрив вичиз хас жуьреда ван ийиз тазва. Вич, вичин веледар, веледрин веледар хайи халкъдин сихилдин паяр тирди эзбер ийиз галатзавач ам, гъа идалди кIелзавайдакни жуван ватан кIан хъунин пак гъиссер кутазва. Са кар ава, аял, жаван йисара дидед чIалал дуьзгуьндаказ кIелун, кхъин жагъун тавурвиляй я жеди: Теранедин шииррин цIарара тек-тек, чпихъ лазимвал авачир урус гафар гьалтзава. Им, гъелбетда, арадай акъудиз жедай нукъсан я, къилинди ам я хъи, шииррин тубкIвей кIалубри, вилив техвей хътин гекъигунри, таза ва милливал квай тешпигъри, зериф мукъуфри Т. Керимова-Оружевадиз чIалан устадвиликай пай ганвайди къалурзава. За умудзава, зун гъалатI жезвач – шаирдин шиирар кIелай гъар сад зи фикирдихъ галаз рази жеда.

ПАКИЗАТ ФАТУЛЛАЕВА

Теране КЕРИМОВА-ОРУЖЕВА:

ВАХЦЕ ЗИ ЧУЪНГУЪР!

КЪИСМЕТДИН ЛУВАР

Эй, куьлегар вугай къисметдин лувар,
Вучиз заз ахъайна на гъурбатдин вар?
Гъайбат гвай чархарал элкъвезвай лекьер
Ватандиз зун лайих туширни мегер?

Гагаз гуз куьне зун къайи харарив,
Киче гуз саврухрив, къати гарарив,
Къурай пеш хъиз зулун, къугъуриз вине,
Ахпа гъахъ квачирдан твазвани гине?

Эй, вилиз таквадай къисметдин лувар,
Лагъ, вучиз авуна зи уьмуьр тармар?
Куь гъиле гъукумар, квев гва гъар са кар,
И четин легъзейрин вуж я тахсиркар?

23-ФЕВРАЛДИЗ

Эй, къегъял рухваря, зи лекъ-стхаяр,
Дуьньядин гъар пипле авай тхаяр!
Куьн чи патав гвачир са югъ тахъурай,
Квез къенин суварар мубарак хъурай!

Гъар кардин залан къил жада куь гъиле,
Фидач са мярекат куьн квачиз къиле,
Рушариз – лап верци, тух тежер чешме,
Рухвайриз, хтулриз – вуж хъурай чешне?!

Уьткъем, мягкъем далу, кIеви къав, даях,
КIвалин абур, сабур, хизандин дамах,
Ватан хуьзвай ксар, жавабдар ксар,
И шад югъ, сувар квез мубарак хъурай!

ЯРАН СУВАР МУБАРАК!

Къе лап фад хъуьрезва экуьнин ярар,
Ахъайна алемдиз шаддаказ варар,
Зарарив кхъизва чаз ихътин цIарар:
- Мубарак хъурай квез алуькзавай Яр!

Ката-калтугзава, ингъе, бадеяр,
Демина туна аш, чраз шуьреяр.
Накъанлай гъазурна тIачни иситIа,
Фикирзава: «Чавай савни жедатIа?»

Хтулриз эвер гуз: - Гъазура шемер,
КуькIуьрдайвал йифиз суварин эквер!
Галуьк тийидайвал пис нахушвилер,
КутIуна гъайванрин крчарик цIилер!

Дидеяр машгъул я чла алудиз,
Аялар муькъуькIай пудра хкудиз,

Яру-цIару пекер тандал алуькIиз,
Яра ягъункай игътият ийиз.

Виликамаз чуьхвенва сусари рухар,
Асуннава марфад гатанвай цIар,
Дамах гваз алтадна чепед ширеяр,
Кул гана, хъавунва кIвалин чIереяр.

Чехибру мукъвабрал къил чIугваз ава,
Недай затIар гваз мугъмандиз физва,
Аялар ракIарихъ чантаяр вегъиз,
КIвал-кIвал къекъвезва икI паяр кIватIиз.

Няни я!.. Зуьрнейрин ванер аршдава,
ЦIаярлай хкадриз эллер шадзава,
Лугъуз: «ТIалар-квалар и цIу тухурай,
Дердер, гъамар вири вацIу тухурай!»

Къуланфер хъанава, ксанвач садни,
Ксузвач я гъетер, я варз сакIани,
Са гъелен акъвазда булахар, вацIар -
Тушни им ажайиб, алапатдин кар?!

Азизбур, багърияр, ватанэгълияр!
Лезгийрин цIийи йис алуькзавва - Яр!
Дуьнья саламат хъуй, вири – бахтавар,
Мубарак хъурай квез и Яран Сувар!

ВАХЦЕ ЗИ ЧУЪНГУЪР!

Лап сур чIаварилай тек чаз хаснавай,
Яцран жакIумрикай чIунар раснавай,
Пуд чIуназ япарал тIвалар ганавай,
Авазри рикIериз ашкъи гъанавай,
Вахце зи чуьнгуьр!

Гилигай гъапаркай, къакъудиз тежер,
ТуькIуьрна мягкъем чанг бубайри иер.
ТIарам тан – юкъван тар, чангни - чи садвал,
ЧIунар - зи хайи эл женгина авай,
Вахце зи чуьнгуьр!

Гъайбатдив къадайла мазанри хурал,
Саки ацуькзавай лекъ суван хурал.
Са ирс яз несилриз аманат амай,
Халис лезгид алат алапатар гвай,
Вахце зи чуьнгуьр!

...Эй, чуьнуьхгумбатIар, авачир абур,
Бине гъич санайни, чапхунзавайбур,
Симер артухарна, ингъе - хъана саз?
АкIурна лезгидин хура мадни цаз?
Вахце зи чуьнгуьр!

Ша чна СтIал Сулейманан шиират хъендикай хкудин!

*«Квачир бела винел гъалиб
Хъунилай мад жафавайд туш»,*

– СтIал Сулейман

Вичин сенятдал машгъул гъар са касдин мурад, вичин теснифар халкъдал вахтунда агакбун, халкъ абурун гъавурда дуъз акбун ва абуруз лайих къимет гун я. Вучиз лагъайтIа, далудихъ халкъ галачир теснифдар луварзайифничхир хъиз жеда: лувараваз, лувгуз тежез... Гъавиляй гъар са устатди вичин далудихъ халкъ галайди гъисс авун герек я: теснифрин къадир чидай, абуруз лайих къимет гуз жедай, залан вахтара вич ва вичин теснифар хуъз жедай халкъ...

Алукъзавай 2024-йисуз Дагъустандин Халкъдин шаир, лезги ва дагъустан шииратдин бинекутурбурукай сад тир, дагъустан эдебиятдин классик, XX-асирдин

Гомер СтIал Сулейман хайидалай къулухъ 155 йис тамам жезва. И йис СтIал Сулейманан шииратдин йис яз малумарнава.

Гъелбетда, СтIал Сулейманан юбилеяр гзаф хъана. Шаирдикай, СССР-дин писателрин I-съезддилай инихъди вишералди макъалаяр, илимдинни синагъ авунин кIвалахар, адан уьмуьрдикай ва эсеррикай ктабар гзаф акъатна. Шаирдикай Урусатдин ва къецепатан машгъур ва каркам ксари лап хъсан келимаяр лагъана.

Шаирдин са шумуд цIударалди ктабар акъатна. Амма а ктабра гъатнавай эсерар социализмдин цензуради сафунай ягъайбур хъана. Абурукай цIарар, бейтер хкуд-

нава, шаирдин кьетІен гафарикай ва диндин гафарикай миҳънава, гьатта бязи шииррин асул манаярни кваз терсина элкьурнава. Мадни лугьун хьи, идеологиядин кьиле авайбуру Сулейманаз вичин бязи шииррикай – сатирадин аполотрикай азад хьун, абурукай вичин эсерар миҳьи авун теклифнай (60-далай виниз ихьтин шиирар Сулейманан ктабра гьатнавач; сатирадин, диндин, муьгьуббатдин шиирар тергнава). Вучиз лагьайтІа, идеологиядин цензоррин фикирралди, ихьтин шиирри, шаирдин инкьилабчи кьамат чурзавай.

Гьа вахтара ВКП(б)-дин обкомдин печатдин отделдин заведиш хьайи Гь.А.Алекберова рикІел хкизвайвал, "...1933-34-йисаралди чІехи кьуллугьрал алай са бязи партийна юлдашри, СтІал Сулейманак тахсирар кутаз, ам кІудиз эгечІна. Бес адаз махсус образование авач, ам политикадин гьавурда авач, ам коммунист туш, адаз партийный кьатІунар-фагьумар авач, партияди ихтибар авур везифа – совет властдикай анжах тарифдин чІалар тубкІуьрун – адалай алакьзавач, ада социализмдин рекьиз акси шиирар тубкІуьрзава (ихьтин шиирар, Сулейманаз дугьриданни гзаф ава). (Дагьустандин Центр. архив. Ф.10066, оп.1, дело 12). Партийный чиновникри шаирдин вилик шартІ эцигзава: я ада социализмдин идеологиядиз хата тир чІехи пай шииррикай отказ ийида, я адал большевикриз акси шаир лагьайтІвар акьалтда. Амма Сулейман и кардал рази жезвач: «... Куьне завай жузур чІаларин месэладиз – газафбур брактІ авуна, тІимилбур пирнимат авуниз – за жуван разивал гузвач. ТІимилбур брактІ авуна, газафбур пирнимат айиз хьанайтІа, белки, за разивал гудай. Амма за квевайтІалабда, яшдиз залай гьвачи, эхтиардиз чІехи юлдашривайтІалабда: эгер зун мадквез герекзаматІа, зи гафарал амалайн...», – и гафар 1933-йисан 9-январдиз Сулейманан мецелай кхьенвай шаирдин таржумагьалдилай гуьгьуьниз кьезва (ДНЦ РАН, Гьилин хатІарин фонд. С.Сулейманан архив, 19-фонд). Лугьун хьи, а чІавуз, Гь.Гьажибеговалай гьейри, кичІе тахьана Сулейманан тереф хуьз жедайтІа ксар гьеле авачир (Н.Самурский Дагьустандин ВКП(б)-дин обкомдин І Секретарвиллиз анжах 1934-йисан февралдиз кьезва). Шаир датІана цІийи идеология хуьзвайбурун гуьзчивилик акатзава. Низ чида адан кьисмет гьикІ жедайтІа? Белки, адани агьзурралди Кефер патан лагерриз суьргуьнриз акьудайбурун кьисмет пайдай жеди. Амма, бахтунай хьиз, 1933-йисуз Дагьустандиз урус писателрин са десте кьезва. 1934-йисуз Вириосоюздин писателрин съезддиз гьазурвал аквазвай Максим Горькийди уьлкведин вири пипІериз вичин векилар ракурнавай. Абуруз гафунин, чІалан устадар жагьурун тагькимнавай.

Гь.Гьажибегован теклифдалди, Николай Тихонов, Владимир Луговской, Пётр Павленко Агьа-СтІалдал акьатна. Сулейманахь галаз таниш хьайи урус муьгьманриз шаирдин кьаматди, адан чІалари кьетІен таьсир авунай. Магьачкьаладиз хтайвалди абуру чеб гьейран авур СтІал шаирдикай ихтилатзава ва адаз Москвадиз писателрин съезддиз теклиф авун лазим тирдакай лугьузва. Амма Сулейманан шииррилай нарази тир са

бязи кьуллугьчияр и кардиз кьецІ гуз алахьзава. Абуру, Дагьустандин «куьгьне уьмуьр ваь», цІийи уьмуьр кьалурна кІанда, съезддиз кьуьзубур ваь, жегьил шаирар ракурна кІанда, лугьуз хьана. Гена урус писателар гафунал кІевиз акьвазна. Москвадай Сулейманан тІварцІелди махсус теклиф хтайла, СтІал Сулейманаз Дагьустандин халкьдин шаир лагьайтІвар гуниз ва ам съезддиз ракуруниз мажбур хьанай.

1935-йисан февралдиз Совет писателрин КІвале Дагьустандин гьукуматдин кьуллугьчийрихь галаз хьайи гуьруьшдал П.Павленкоди и агьвалат рикІел хкизва: «Вилик квай йисуз чун СтІал Сулейманан патав фейила, лугьун хьи, чна Магьачкьаладиз адакай чун гьейранарай фикирар хканай. Адаз съезддиз эверна кІанда лагьайла, бязи юлдашар чак тахсирар кутаз алахьнай. "Бес квез, шак алай затІар майдандиз акьудна, куьгьне Дагьустан кьалуриз кІанзавани?" – лагьанай абуру. Квез акурвал, чун гьахь хьана: СтІал Сулейман Дагьустандин лап зурба шаиррикай сад я».

Ингье, СтІал Сулейман писателрин съезддай ХХ асирдин Гомер яз хквезва. Ахпа (1936 й.) адакай Ленинан ордендин сагьиб, СССРилай кьецени машгьур шаир, Дагьустандин ЦИК-дин член жезва. Гила адак виликан тахсирар кутун четин акьваззава. Амма гьатта и дережайривайни властдин патай шаирдал кутІуннавай бажитвал ва гуьзчивал акьвазариз жезвач. Акси яз, идеологиядин гьалкьа мадни дарди, гьуьнтІ мадни заланди жезва. Эхирки и гьалкьада 1937-йисан 23-ноябрдиз шаирдин уьмуьр акьалтІни ийизва. Гьа виликан "хаталу" шиирриз генани рехь гузвач. Абурукай гзафбур квахьзава, гзафбур пуьркьверик акатзава. Гзаф шииррал идеологиядин секретарри чпин гьил элкьурзава. Шииррин хчивал кьуьруь, ялав яваш, мана дегиш ийиз алахьзава. Съезддилай кьулухь 1935-1937 йисара Сулейманаз вишералди заказар, чарар, телеграммаяр, теклифар кьезва. И йисара кІевелай азарлу тир шаир, гьелбетда, виридаз жаваб гуз агакьзавач, я вичин йуьзурдин гьилий жаваб гудай ашкьини адаз гьамиша жезвач. ГьакІ хьайила Сулейманан паталай чарариз жавабар кхьидай, заказ гайи шиирар кхьиз куьмек гудай секретарар тайинарзава (Неби Велиев, Эффенди Капиев, Мусаиб ва м.с.б.). Эффенди Капиева «СтІал Сулейманахь галаз зи кІвалах»-да кхьизвайвал, эхиримжи йисара Капиеван тубкІуьрунар квачиз гьич са шиирни, цІарба-цІар са таржумани я урус переводчикрал агакьзавачир, я печатдиз акьатзавачир. Иллаки гьа йисара Сулейманан яратмишунрик кьалпвилер, рехнеяр, чара цІарар-бейтер гзаф акатзава. ЦІарар-бейтер анихь амуькьрай, гьатта Сулейманан паталай гьа властриз хуш кьведай эсерарни пайда жезва. Ихьтин гьалари са бязи алимриз Сулейманаз гьар жуьредин тегьнеяр ягьдай мумкинвилер гузва. Абурукай сада икІ кхьизва: "Одним из наиболее ортодоксальных представителей новой культуры в Дагестане явился Сулейман Стальский – классический пример этнической и культурной деградации..." (З.Казбекова. Дагестан в европейской литературе. Махачкала, 1994. 122-123 чч.) Амма ихьтин

гафари анжах чпин иеси вич гьам руьгьдинни культурадин, гьам инсанвилинни милливилин дережадикай магьрум тирдан шагьидвал ийизва.

Ихьтин буюгьтанарни тегьнеяр арадал атунин тахсиркарар, гьелбетда, эвелни-эвел чун, лезги интеллигенция, я. Вучиз лагьайтIа, чавай Сулейман хьтин, Эминхьтин зурба устадрин ирсгилани гуьнгуьна хута хьанвач. И кардиз манийвалзавайбурни чи арада ава. Гилани чи интеллигенциядин бязи векилриз, гьатта сулеймановедар тир алимризни, цIийиз жагьанвай шииррай малум жезвай Сулейманан кьамат кьабулиз кIанзавач. Гьавилай саки 2000- йисарилай и цIийивилер илимдиз гьанвай макъалаяр, монографияр, илимдинни синагьдин кIвалахар аквадай вилер авач, налугьуди, абурукай рахунни кьадагъа я. Сулейманан шииратда цIийивилерикай кхьидайлани, майдандиз гьа куьгьне догмаяр гьаз экъечIзава. Бес эхиримжи йисара акъатзавай ктабрикни кваз "Сив хуьниз акси" шиир кутуни и кардин патахъай шагьидвал ийизвачни? Бязибуруз керчек Сулейманалай чпиз тамамдаказ чин тийидай, амма чеб фадлай вердиш тир идеологиядин рамкайра гьатнавай Сулейман мукьва я. Ахьтин Сулейманан цIалцIам кьамат социализмдин идеологияди хрестоматийный яз, дегиш тийидайди яз кьабулнава эхир! Эхь, вердишвилин пас, муьрхъ яцIуди я, гьелбетда, ам садлагьана хун, алудун четин я...

Къе чи зарийядин (литературадин) вилик акъвазнавай зурба месэлайрикай сад СтIал Сулейманан шиирар абурук акатнавай кьалпвилерикай ми хьби авун, адан ирс ва тIвар бине авачир буюгьтанрикай хуьн я.

1980- йисалай чун СтIал Сулейманан шииррин ирс кIватIунал ва адан эсеррин текстер кьайдадиз хкунал машгьул я. Архиврай ва кьилдин ксарин сиверай шаирдин саки пудкьадалай виниз икьван гагьда чапдиз акъат тавур шиирар жагьанва (*абурукай бязибуруз "Поэтическое наследие Сулеймана Стальского: Проблемы текстологии" тIвар алай ктабда ганва: Махачкала, 2001. 252-311 чч.*) Яргьал йисарин кIвалахдин нетижа яз, СтIал Сулейманан шиирин тамам ктабни чапдиз гьазур хьанва. Чаз Сулейманан гьакьикъат чир хьун паталди адан вичин вири шиирар тамамдаказ авай ктабрал еке кьал ала. Гьайиф хьби, икьван йисара чавай СтIал Сулейманан шииррин тамам ктаб акъудиз хьанвач.

СтIал Сулейманан яшарин гьакьиндайни кьве гаф лугьун. Икьван гагьда вири литературада СтIал Сулейман хайи йис яз 1869-йис гьатнава. Сулейманан хва Мусаибан гафаралди, Сулейман ханваз кьалурнавай 1869-йис керчекди туш. 1886-йисуз кхьенвай Гуьне наибстводин Куьре округдин Агъа-СтIалрин хуьруьн жемятдин сиягьда 156- нумрадин кIаник икI кхьенва: «Сулейман Гьасанбеган хва 14 йис (Дербентда ава). Адан стха Мирзекерим 7 йис. Дишегьляяр 5 кас. Дигидай чилер 3 кьапан (0,75 десятин), багъ 1 кьапан (0,25 десятин), карч алай малар 3. Тимил чил авай лежберрикай я, кIел-кхьин чидач». Яьни и кхьинрай хкатзавайвал, СтIал Сулейман 1869-йисуз ваь, 1872 йисуз хана. Рекьидайла шаирдин анжах 65 йис тир. Шаирдин яш ада

1935-йисуз йисан вахтарикай туькIуьрнавай шиирдайни малум жезва: «*СтIал Сулейман чи юлдаш, /Пудкьанни пуд йис вичин яш, /Я кьелем гьач, я кьарандаш, /Бес и чIалар гьикI кукIурна?*»

Жемятдиз «куьгьне мурсалханвал» ийизвай бязи коммунистар негь ийизвайтIани, социализмдихьди физвай рехь вичиз гьамиша дуьзди ва гьахьлуди яз аквазвачиртIани, СтIал Сулейман социализмдиз акси кас тушир. Я ам туьнт инкьилабчини хьанач. Лежберар закатдалди алажзавай фекьияр русвагь авуна лугьуз, са ни ятIани сив хуьнин вацракай лагьай шиир сив хуьнин аксиниз элкьуьрна лугьуз, Сулейман диндиз акси тир лугьунни эсиллагь дуьз зендер туш. Сулейманан кьаматдин тIебиивал адан (анжах масадан гьил хIун тавунвай!) эсеррай тамамдаказ малум жезва. Гьа ихьтин кьамат чна хуьнни герек я.

Гьукуматдин патай вичиз зурба хьсанвилер авунваз аквазватIани, СтIал Сулейман девиррин идеологиядин хитресрик акатай, гьеле хьендик кумай, шаир я. Адан зегьметчи уьмуьр, адалат ва гьахь квай кьилих ва гьа гьварцел тIушуннавай эсерар себеб яз, кьве девирдин уьмуьрдани адал ацалтай бейадалатдин зидвилер, идеологиядин цензура себеб яз, адан шиирар вара-зара хьун, эхирки вични ГПУ-динни ВКПб-дин регьберрин туьнбуьгьдик кваз 1937-йисуз, чагьинда амаз, вахтеуз уьмуьрдивай хьун – им зурба трагедия, мусиббат я.

СтIал Сулейманан гьакьикъи кьамат чал, акьалтзавай несилдал агакьарун паталди, зи фикирдалди, са жерге крар кьилиз акъудун герек я (и серенжемар чна Дагьустандин кьиле хьайи гьар са руководителдал агакьарайди я, абурукай сад-кьвед кьилизни акъатнава):

1. Кьведай юбилеяр тешкилдайла СтIал Сулейман хайиди 1872-йис яз кьабулин.
2. 18 – май талукь идарадин Указдалди Дагьустандин поэзиядин югь яз тайинарин.
3. СтIал Сулейманан тамам эсеррин ктаб ва адан шииррин академ издание гьазурин ва чапдай акъудин.
4. Университетдиз СтIал Сулейманан тIвар хугун (виликан педагогвилин институтдал СтIал Сулейманан тIвар алай).
5. Персерин шииратдин зурба классик тир Хафизаз тимтал авай университетдин гьаятдин чапла пата Дагьустандин шииратдин классик, Дагьустандин Халкьдин шаир, XX-асирдин Гомер СтIал Сулейманаз тимтал эцигин
6. Виликдай хьайи, ахпа вучиз ятIани квахьбай, литературадин лап хьсан эсеррай тайинарзавай СтIал Сулейманан тIварунихъ галай премия арадал хкин.

Фейзудин НАГЬИЕВ,
Дагьустандин Халкьдин шаир,
филологиядин илимрин доктор

(Автордин тIалабуналди, макъалада редакциядив агакьай вариантда авай орфография ва пунктуация хвенва)

ТАРИФДИННИ ДАМАХДИН ХИЗАНРИКАЙ

Ихтин ксарикай ва абурун веледрикай рахун арадал гъунин сеbebни и мукъвара медицинадин рекъяй кандидатвилин тIвар къачунвай Магъмудова Гуълнара Жамидиновна я. Заз адакай рахадалди, адан хизандикай са шумуд гаф лугъуз кIанзава. Им СтIал-Сулейманан райондин Агъа-СтIалрин хуьре, еке гъурмет авай, яхцIурни цIувад йисуз чи акъалтзавай жегъил несилдиз чирвилер гайи, Ленинан ордендин, Трудовой Красный знамядин ва маса медалринни грамотайрин сагъиб муаллим Мугъмудов Нажмудинан хизан я. Нажмудинан хва Рагъибни Лайихлу муаллим тIварцIин сагъиб хъанай, алай вахтунда лайихлудаказ ял язав. Рагъиб Нажмудиновичан хтул Рамазанан свас Гуълнаради и мукъвара медицинадин илимрин рекъяй, четин тир са хиляй агалкъунралди кандидатвилин тIвар къачунва.

Жегъилар яз, кIелзавай чIавуз, сад-садаз бегенмиш хъайи Магъмудов Рамазан Наимовича Ремиева Гуълнара Жамидиновнадихъ галаз чпин къисметар сад авуна. Абурухъ пуд аял ава. Хизандин къил Рамазан Наимовича рентгенолог яз кIвалахзава. Гъуьлуьни папа къведани алай вахтунда Москвадин больницайра кIвалахзава.

Абурун чIехи буба Магъмудов Рагъиб Нажмудинович зи кIвалахдин юлдаш тир, чна санал Агъа-СтIалрин юкъван школада муаллимар яз кIвалахнай. Лап хъсан методист, дерин чирвилер ва инсанвилин къилихар авай кас я Рагъиб муаллим. Са сеферда, чна, къве дустуни, чи кIвале, аялрикай ва абурун хизанрикай хабарар къур чIавуз, ада тарифар яз ваъ, гъакъикъи вичин разивал авайди къалурна. Гъар садакай тирвал ихтилатна, амма медицинадин кандидат тIвар къачур хтулдин свас Гуълнарадикай Рагъиб муаллим гегъеншдиз рахана.

Гъар са девирда, гъам тариф авуниз, гъамни дамах авуниз лайихлу инсанар, хизанар жедай адет я. Алай чи жегъилар гъихътинбур ятIа чирун патал, за жуван вилик са шумуд суал эцигна. Гъихътинбур я чи девирдин жегъилар? Диде-бубайрин рикIер шад ийидайбур яни? КIелунал ва зегъметдал рикI алайбур яни? ЧIехи хъайила, туйкIвей хизанар арадал гъидайбур яни? Мукъва-къилийрин арада хатур-гъурмет авайбур яни?

Магъмудова Гуълнара Жамидиновнадин бине Хив райондин Хьукьварин хуьрйя я. Диде-бубадивай лап хъсан тербия къачур Гуълнара «вадралди» кӀелизни, кӀвалин кӀвалахар ийизни, азад вахтара алава чирвилер къачузни агакъна. Адакай ихтилат башламишайла, заз Рагъиб муаллимди лагъана:

- Гуълнара, зи хтулдин свас жедалди, заз адан диде Нурияг зегъмет чӀугваз кӀани, хуьруьнвийрин арада гьурмет авай, рикӀ ачух дишегъли яз чидай. Гьелбетда, ихътин дидедиз, пис къилихрин, темпел руш тежедайдини заз чизвай.

- Гьар йисуз ял ягъиз хтайла, чи хуьре ва вичин хайи Хьукьварин хуьре, алай вахтунда Магъачкъалада яшамиш жезвай, гьар са мукьва-къилидал къил чӀугвада, вичелай алакьдай куьмекарни гуда ва хийирлу меслятарни къалурда. Им, лагъай чӀал хьи, вичин уьмуьрдин са къадар вахт Москва шегъерда физватӀани, ватан, ватанэгълияр рикӀелай ракъурзавач, яргъал йисара урусатда аваз, Гуълнара свас ми хьи лезги чӀалалди, ширин мецелди рахада. Мад, чун хътин диде-бубайриз чи веледривай, веледрин хизанривай кӀанзавай кӀвалахни гъа им тушни? Акъалтзавай жегъил несилни дуьз тербия авайбур, инсанвилин къадир авайбур, дуствал кӀанибур хъун чи мурад я къван?

– «Зи рушан кӀелунрал рикӀ алайди я, – лугъудай, адан диде Нурията . – Гъиле гъамиша ктаб авайди я».

– Жегъилриз, ими Магъмудов Рамиз Рагъибович хъсан чешне ва дуьз рехъ къалурдай кас я, – лугъузва Рагъиб Нажмудиновича. – Рамиз фармацевтикадин илимрин кандидат, ПГНИУ-дин (Пермский государственный национальный исследовательский университет) инсандин экологиядин ва хатасузвилелди уьмуьр къиле тухунин къайдайрин кафедрадин доцент, биологиядин затӀарин илимдинни ахтармишунрин лабораториядин заведующий, А. Фридманан тӀварунихъ галай медалдин сагъиб я. Алай вахтунда, Пермдин Гьукуматдин университетдин профессор – преподаватель яз кӀвалахзава. Инал Рагъиб муаллим вичин аялрикай рахайла, зи рикӀел Дагъустандин халкъдин шаир СтӀал Сулейманан «Веледдиз» теснифнавай шиир атана:

*Бахтавар хуьй бубадин югъ,
Акьуллу велед хъайитӀа,
Битмиш ийиз лагъай къуллугъ,
Вич гъахътин ферлид хъайитӀа.*

*КӀантӀа руш хуьй, кӀантӀа гада,
Артух крар чирин ада.
Гъейри халкъарин арада,
Хъсан я, сейлид хъайитӀа.*

Гила заз жуван макъала, медицинадин илимрин рекъйя кандидат тӀвар къачур Магъмудова Гуълнарадин уьмуьрдин рекъикай ва чирвилер къачуникай ийиз кӀанзава. Малум тирвал, илимдин гурарай виниз хкаж жедайла, чирвилер къачун регъятди туширди виридаз ашкара я. Юкъван школа, вири вадралди акъалтӀарай Гуълнара, «Дагъустан гьукуматдин медицинадин академияда» кӀелуник экечӀна.

2014- 2016 –йисара Н.В. Склифосовскийдин тӀварунихъ галай Институтдин нервийрин уьзуьрар сагъардай ва нейрохирургиядин кафедрада ординатура акъалтӀарна. Ина адаз и рекъйя начагъбуруз дуьз диагноз эцигиз ва сагъарунин цӀийи жуьреяр чирна.

2018-йисуз И.М. Сеченован тӀварунихъ галай университетда, медицинадин илимдин доктор, профессор Нодель Марина Романовнадин гъилик илимдин кӀвалах башламишна. (Тема: «Когнитивные и эмоциональные нарушения на ранних стадиях болезни Паркинсона»).

Вири кӀелунар лап хъсан къиметралди акъалтӀарай Магъмудова Гуълнара Жамидиновнадин гъиликай илимдин ахтармишунрин рекъйя муьжуьд чӀехи макъала, са статья хкатна, международный Scopus журналриз къве макъала акъатна, идалайни гъейри къве макъала международный ва вирироссиядин илимрин конференциядал кӀелдайвал хъана. Вири рекъерай Магъмудова Гуълнара Жамидиновнади вичин кӀелунар агалкъунривди къиле тухвана, гъам докладчикни яз, конференциядал аспирантвилин имтигъанар инглис чӀалал «вад» къиметдал вахкана, им зарафатдин кӀвалах туш. И карди Гуълнарадин къецепатан чӀал лап хъсандиз чидайди тестикъ ийизва.

2023-йисан 15-ноябрдиз Москвадин гьукуматдин И.М. Сеченован тӀварунихъ галай медицинадин университетда, чинеба сесер гуналди Магъмудова Гуълнара Жамидиновнадин, диссертационный советди, медицинадин илимрин кандидат тӀвар гунин къарар къабулна. Ихътин алим, ихътин хъсан инсан, жегъил сусаз са шумуд цӀар багъишиз кӀанзава:

*Бине вичин Хьукьварин хуьр, тӀвар алай,
Гуълнара свас, духтурвилин кандидат:
Къилел даим ракъинал хъыз зар алай,
Вун чи – тариф, дамахни я гъакъикъат!*

**САЖИДИН САИДГЪАСАНОВ,
ДАГЪУСТАНДИН ХАЛЪКИН ШАИР**

Фото Хасбулата Хасаева

НАШИ В КИТАЕ

Творческий коллектив Дагестанского государственного театра кукол принял участие в VII Международном кукольном фестивале в китайском городе Цюаньчжоу, который проходил с 8 по 13 декабря 2023 года.

В фестивале приняли участие коллективы из 20 стран мира. Свои спектакли представили Египет, Аджария, Италия, Испания, Сербия, Китай, Филиппины, Иран, Аргентина, Индонезия, Турция, Алжир и др.

В числе почетных гостей фестиваля были представители UNIMA – Международного союза кукольников. В частности, Тито Лоревиче, вице-президент UNIMA, президент комиссии по профессиональному образованию (Аргентина), Дэвид Хисен, член UNIMA USA (США) и другие.

Кукольный фестиваль в Цюаньчжоу – это древнее искусство исторического и культурного наследия Китая. На протяжении сотен лет формировались правила выступления на этом фестивале. Первые куклы здесь появились более 2000 лет назад, а представления театра марионеток Цюаньчжоу существуют уже 800 лет!

Стоит особенно подчеркнуть, что Дагестанский театр кукол – единственный коллектив, представивший Россию на этом фестивале.

Дагестанские кукольники показали один из лучших своих спектаклей – «Дюймовочку» Г.-Х. Андерсена, которая завоевала уже немало наград на различных международных и всероссийских фестивалях.

В новом прочтении с детства знакомой «Дюймовочки» повествование ведут трое странников. Дует

ветер одиночества, бесприютных скитаний и безысходности. Меняются времена года, а пустота остается неизменной... Но вот один из странников садится за заброшенный рояль, нажимает на клавиши, рождая простенькую, незатейливую мелодию. И вдруг на рояле оживает забытый кем-то цветок. Из цветка рождается маленькая девочка, и вот тут-то и начинаются поиски счастья. Путем долгих и мучительных исканий ей открывается истина: счастье – в душе, в полете, в свободе, а не в материальных благах!

Потрясающая, проникновенная игра дагестанских кукольников, несмотря на языковой барьер, произвела неизгладимое впечатление на зрителей и коллег из других стран. Несомненные аплодисменты и слова искренней благодарности, которые звучали в адрес творческой команды, не оставляют сомнений, что «Дюймовочка» оставила добрый след в душе каждого зрителя.

«Не просто знакомство, а настоящее откровение», «Широта русской души – это не просто слова, она выражается в актерской игре дагестанских кукольников», «Завораживающая игра актеров, мы как будто вернулись в свое детство» – так китайцы выразили свое отношение к «Дюймовочке», единодушно отметив, что спектакль запомнился им своей глубиной и эмоциональностью, а дагестанские кукольники – своим артистизмом, талантом и исполнительским мастерством, погрузившим их в сказочный мир Театра кукол! Зрители поднимались на сцену, чтобы лично поблагодарить дагестанских кукольников и сфотографироваться с

ними, а также попросить автограф, несколько строк на память.

Немало добрых слов в адрес Дагестанского театра кукол прозвучало и из уст экспертов фестиваля. Так, Дэвид Хисэн, член UNIMA (США) отметил, что постановка «Дюймовочка» без преувеличения – лучший спектакль фестиваля. Эксперты высоко оценили актерскую игру, мастерство кукловождения и пластику дагестанских кукольников. «Этот спектакль по-настоящему стал украшением нашего фестиваля и подарком для всех нас. Театр кукол Дагестана на достойном профессиональном уровне создал удивительное и проникновенное прочтение знакомой всем нам с детства сказки. Настоящее искусство, несмотря на языковой барьер, всегда найдет путь к сердцу человека. Этот спектакль про-

– сказала художественный руководитель-директор Дагестанского государственного театра кукол, заслуженный деятель искусств РФ Аминат Яхьяева.

Удачное выступление дагестанских кукольников было по достоинству оценено организаторами. Фестиваль не был конкурсным, а потому творческой команде театра на церемонии торжественного закрытия, как и всем другим участникам, вручили памятную статуэтку и диплом участников.

Кроме того, китайское объединение UNIMA запланировало и другие международные проекты с приглашением дагестанских кукольников.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

демонстрировал нам это», – отозвалась о «Дюймовочке» председатель китайского отделения Международного союза кукольников UNIMA Чанг Янг Сен.

Организатор фестиваля – Китайский международный центр кукольного искусства UNIMA в лице генерального секретаря Тан Даю.

«Теплые отзывы китайского зрителя, высокая оценка профессиональных экспертов фестиваля – это стимул для всех нас, вдохновение созидать, ориентируясь на духовное наследие мировой классики, на общечеловеческие ценности, которые мы должны доносить до юного зрителя. Мы рады, что стали частью столь масштабного международного форума. Это большой и ценный опыт для нас»,

«Жемчужина театрального искусства Дагестана»

В 1914 году в Темирхан-Шуре в интернациональной семье родилась девочка, которой было суждено перевернуть все представления дагестанского джамаата о месте женщины в обществе. У русского народа есть пословица: «Бабья дорога от печи до порога». Этой девочке было суждено не только выйти за околицу, но и проложить себе путь в большое искусство. Отца, даргинца из селения Кадар, звали Солтанмеджид, мать – кумычку из Нижнего Дженгутая – Балаханум.

В семейных преданиях говорится, что юная Балаханум пошла на свадьбу в Кадар и там юноша Солтанмеджид без памяти влюбился в приезжую девушку, которая задушевно пела и танцевала. Так сложились звезды, что они поженились. У них родились две дочери – Барият и Равган. Но недолго длилось счастье. Отец, красный партизан, был убит во время революции. При таких непростых обстоятельствах родилась звезда Барият Мурадовой – самой яркой артистки на небосклоне дагестанского театрального искусства.

Сегодня мало кто знает, что в 1903 году Нижний Дженгутай был встревожен слухом, что из аула увезены две девушки. Слух оказался достоверным. Дочери водовоза Алимурата Мурадова поехали в Санкт-Петербург давать концерты кумыкской песни. В столице России появились афиши с изображением девушек в национальных платьях. Это были мать Барият Балаханум и её сестра Ниярханум. Они прославились как замечательные певицы, но не стали профессиональными актрисами – в дореволюционном Дагестане это исключалось. Санкт-Петербургская фирма записала на пластинку песни сестёр. Старенькая, потрескавшаяся реликвия долгие годы бережно хранилась у их наследницы, но, к сожалению, не дожидая до наших дней. До нас не дошла пластинка, но дошел талант Мурадовых. Барият унаследовала дарование от своей матери и тёти; весь род их был талантлив, музыкально одарен, артистичен. Все Мурадовы посвятили себя сцене, театру, музыке.

8-летней девочкой Барият стала жить в семье дяди, Татама Мурадова, впоследствии известного певца, музыканта, композитора, заслуженного деятеля искусств ДАССР. В 1920-е годы он руководил самостоятельными театрами, оркестром народных инструментов, хором. Передовой человек своего времени, он видел одаренность девочки и решил заняться ее воспитанием. Она и сама уже не помнила, в каком возрасте в первый раз вышла на сцену; одни называют три года, другие – восемь лет. Только она всю жизнь благодарила судьбу за тот час, когда маленькой девочкой впервые поднялась на сцену. Хотя это восхождение могло стоить ей жизни: в нее стреляли, ее забрасывали камнями.

Ее детство осталось на дорогах: переезды, выступления, концерты.

Барият наравне со взрослыми делила их нелёгкий актёрский труд. Девочка не мечтала о сцене. Ее сюда привела жизнь. Жизнь и была ее школой. В те годы женские роли в спектаклях, как правило, играли мужчины. И женщин, что нарушали эти патриархальные запреты, клеймили позором. Мурадова была одной из первых горянок, дерзнувших ступить на подмостки.

Барият окончила Махачкалинский театральный техникум и стала актрисой. Дядя считал, что Барият должна учиться музыке, и девушка стала брать уроки игры на фортепиано у опытной

пианистки Дженнет Далгат. В эти же годы Т. Мурадов создал ещё один кружок – при фабрике III Интернационала. На этом крупном текстильном предприятии работали в основном женщины, в их числе были горянки. Барият помогала организовывать работу кружка фабрики, была сорежиссером и актрисой нового коллектива. Здесь на большом торжестве, устроенном по поводу открытия клуба, произошло событие, которое оставило у Барият тяжелый след, и будь она слабее волей, очевидно, навсегда бы оставила театр. После официальной части должен был состояться спектакль. Едва Барият вышла на сцену, как острая боль обожгла ей ногу. Она упала. Раненую Барият отвезли в больницу и извлекли пулю. Кто стрелял – так и не удалось установить. Одни говорили, что выстрел был случайным, другие – что стрелял кто-то из родственников, третьи – что Барият пострадала за то, что пошла против «законов гор» и тем самым подала дурной пример.

– Ты первая, а первым никогда не бывает легко, – сказала ей Надежда Константиновна Крупская, будто предваряя её нелегкий путь в искусство. Было это на первом представлении дагестанского со-

ветского искусства в Москве в конце 1930-х годов.

В 1960 году во время декады литературы и искусства Дагестана в Москве Барият, которой было уже 50 лет, сыграла юную испанку Лаяру в «Каменном госте» Пушкина и сделала это столь блестяще, что получила звание народной артистки СССР.

Следует сказать ещё об одном таланте Мурадовой. Она сама создавала песни к спектаклям или подбирала народные мелодии, исполняя их в своей обработке. В театральной программе первого национального спектакля Кумыкского театра «Айгази» значится: «Композиторы – заслуженный деятель искусств ДАССР Г. Гасанов и народная артистка РСФСР Б. Мурадова».

Актерская судьба Барият Мурадовой сложилась счастливо. Она сыграла более 300 ролей, многие из которых стали лучшими образами классической драматургии. За вдохновенный труд её полюбил народ. В театр шли на Барият Мурадову...

Судьбой её стал коллега по актерскому цеху Алим Курумов. У него удивительная родословная. Родители его познакомились и поженились в Ясной Поляне, и благословлял их брак сам Л.Н.Толстой.

В семье Курумовых-Мурадовых родились две дочери – Инесса и Белла. Инесса пошла по стопам родителей и стала актрисой, с отличием защитив диплом в Высшем театральном училище имени Бориса Щукина. За её спиной – галерея неповторимых образов, таких как Медея, Ханума, и высокое звание «Народной артистки России».

Белла – первая женщина-скульптор в Дагестане. Она окончила Высшее художественное училище имени Азима Азимзаде в Баку. Белла изваяла образ матери, увековечив его в бронзе. Перед зданием Кумыкского театра стоит этот хрупкий, как сама душа актрисы, памятник, и нежно кланяется новому поколению дагестанского театрального зрителя.

Государство высоко оценило заслуги Барият Мурадовой, удостоив ее самых высоких наград. Но больше всего она дорожила профессиональными наградами – Государственной премией имени К. Станиславского и высоким званием «Народной артистки СССР». И на особом месте в её сердце была бесконечная любовь её дорогого театрального зрителя.

Хамис ШАМИЛОВА

КУЛЬТУРА МАЛОЙ РОДИНЫ

Дома культуры (СДК) и Детские школы искусств (ДШИ), библиотеки, музеи, автоклубы и кинотеатры в райцентрах и небольших селах Дагестана участвуют при значительной помощи и поддержке Министерства культуры РД в нацпроектах «Культура» и «Культура малой Родины» с самого начала их реализации. Результаты этой работы в муниципальных округах оценила координатор проектов, министр культуры Дагестана Зарема Бутаева. Она не раз выезжала по районам и мо-

ниторила работу на разных этапах строительства и капитального ремонта.

За последние годы в республике распахнули двери новые и обновленные после капремонта здания учреждений культуры в разных районах Дагестана. В 41 доме культуры проведен капитальный ремонт, в 9 ДК – текущий ремонт, создано 11 модельных библиотек. Зарема Бутаева лично приняла участие в открытии всех СДК. Только в конце декабря прошлого года были открыты СДК в Курахе, Учкенте и Кизилюрте.

С 2018 года модернизировано 50 домов культуры и по другим проектам: «Местный дом культуры» и «Культура малой Родины», «Театры малых городов», «Театры – детям», «Модельные библиотеки», «Автоклубы».

Напомним, что эти проекты реализуются партией «Единая Россия», их реализация имеет большое значение для развития сельских территорий, так как у небольших муниципалитетов нет возможностей для проведения ремонта или обновления материально-технической базы в сельских учреждениях культуры на собственные средства.

Жители дагестанских сёл теперь могут посещать дома культуры, где успешно выступают любительские взрослые и детские хоры, фольклорные группы, хореографические кружки народного танца. После строительства или капремонта по программе «Культура» учреждения оснащаются новым оборудованием, мебелью, световой и звуковой аппаратурой, одеждой сцены, приобретаются сценические костюмы, музыкальные инструменты, интерактивные доски, оргтехника, что дает возможность работникам культуры выйти на другой уровень, повышает качество работы, позволяет развиваться, расширяет творческие возможности участников самодеятельности.

Задачи по модернизации и развитию учреждений культуры, обеспечению максимальной доступности и улучшению культурной инфраструктуры, поддержке программ и проектов, связанных с сохранением культурного наследия и развитием новых направлений, внесены в народную программу партии «Единая Россия».

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

АЗИЗ АЛИЕВАН ГУЪМБЕТ

Мумкин я, вири дагъустанвийриз Азиз Алиев вуж ятла, вучиз чи меркездин члехибурукай сад тир куьчедиз адан твар ганватла ва вучиз адан гъурметдай гуьмбет эцигнаватла чир тахьун.

Азиз Керимович Алиев (Азиз Мамед Керим оглы) – азербайжан халкъдин векил, Азербайжандин гилан президент Ильхам Алиеван члехи буба, гъукуматдин ва партийный деятель, алим, медицинадин илимдин доктор я. Ам 1942- йисалай 1948-йисал кьван Дагъустандин кьиле хъана: КПСС-дин обкомдин сад лагъай секретарь, гъа са вахтунда, Ватандин Члехи дяведин йисара Магъачкъаладин оборонадин Комитетдин председатель, са жерге армиядин советдин член тир.

Сифте йикъалай Азиз Алиева вич кар алакьдай тешкилатчи яз къалурна. Дяведин четин шартлара ада республикадин фронтдихъ галаз алакьалу вири крар идара ийизвай: госпиталар ачухзавай, окопар атлузвай ва халкъ, шегъерарни хуьрер хуьдай маса серенжемар тухузвай. Дагъустандин госпиталра дяведин йисара 135 агъзур хирер хъайибур сагъарна, 100 агъзур кас жергедиз рахкурна. Республикада партизанрин 12 отряд, са шумуд батальон, 693 халкъдин арадай ополченияр гъазурна, санлай 12 агъзур кас хъанай. Фронтдиз Алиеван теклифдалди граждан дяведин герой Кара Караеван командадик кваз кавалериядин эскадрон рахкурна. Женгер физвай чкайриз агитбригадаяр рахкурзавай. Зегъметчийри пулар, къизилдин ва маса безекар кватлзавай. Ибурун куьмекдалди Збронепоезд, Шамилан тварунихъ галай танкарин колонна, У. Буйнакскийдин, В. Эмирован, М. Дахадаеван, Г. Саидован, Д. Богатыреван ва масабурун тварар ганвай авиаэскадрильяр рекъе тунай.

А.М. Алиева дишегълийрин арада кваллах тухун, абур жемиятдинни сиягъатдин уьмуьрдихъ галаз алакьалу авуниз фикир гана. Гъадан иштираквал аваз дишегълийрин институт ва педучилище ачухнай. Адан теклифдалди Дагъустандин филармония, школайрин институт ва маса идараяр ачухнай.

Дагъустандай Алиев Москвадиз кваллахал рахкурна, гуьгъуьнлай ада Азербайжандин гъукуматдин ва здравоохраненидин хилера кваллахна.

Азиз Алиеваз гуьмбет – им дагъвийри адаз гъурмет авунин лишан я, ада Дагъустандинни Азербайжандин халкъарин дуствал мягъкемарай касдин къамат хуьн къалурзава.

Гуьмбетдин заланвал 7 тонн, къакъанвал 4 метридихъ галаз я. Скульптура Бакуда уралдин гранитдикай гъазурна, адан авторар Омар Эльдаров ва Эльбай Касим-заде я.

ГУЪЛНАРА АСАДУЛАЕВА

ВИШ ЙИСАН ПАШМАНВИЛЕР,

За журналистикада зегьмет чӀугваз 40 йис я ва, лугьдайвал, кӀвалахдин везифа яз зун чи республикадин пара чкайриз фена, жуьреба-жуьре инсанрихъ галаз гуьрушмиш хъана. Бязибур, гьич такурбур хъиз, фад рикӀелай алатна фида, масабур, йисар алатайлани мад ва мад ви хиялдиз хтана, рикӀик теспача кутада. Бейнида гьахъзавай и ванерин арадай мад ва мад гӀилера зал Кяхулайдай тир Ханза Апаь Султановадин яваш ва суьгьурда твадай хтин ван агакъзава, на лугьуди чун чаз накъ акурбур я. За адаз са суални гана, диктофон кутуна, кисна яб гана:

—Са гӀилера зи патав кӀунши Патив атана акъатна. Чин яру хъана, гьелек-фелекдив. Вучда, фикирна за, атанатӀа, са дерди ава жеди. Зун сабурлуди я, жуван кӀилив атай гьар садан хъсан-писдаз яб гуз гьазурди я. Патива заз лугьуда: «Ханза, ви 105 йис тамам хъанва, чӀалахъ хьунни четин я. Хуьре ви таярикай касни амач. Шумуд мукьва кас вуна атӀа дуьньядиз рекье туна, Аллагьди чпин гунагьрилай гьил къачурай. Ви рикӀи икъван крариз гьикӀ дурум гана?». Пис тӀарнай заз адан гафари. «Ви рикӀ къванцинди яни?» лугьуз кӀанзавай жеди адаз. Са гафни за адаз лагьаначир. Эгер адаз за жуван яргъи уьмуьрда гьикъван накъвар авадарнатӀа чидайтӀа...

Багърияр са-сад уьмуьрдивай жезва, зун ама, ама. Чидач, Аллагьди заз икъван йисар вучиз гузватӀа. Аял, сада вичин кефи хайила, ишехьна секин хъижеда, бес чна, къуьзубуру вуч авурай? Белки, харчи гафуни тӀар авур рикӀ сагъ хъийидай дарман аватӀа? Заз ван хъанач. Амма гаф себеб яз ивияр экъичай дуьшуьшрин шагьид зун гзаф сеферра хъайиди я.

За жуван сагъламвилелай арза ийизвач, зи уьмуьрда зун садрани духтурдин патав фейидитиш. Кефи чӀур хъайила, жуван хайи Тарки-дагъдин набататар ишлемишдай. Амма эхиримжи вахтара вилерин ишигъ зайиф хъанва, айнаяр алачиз сакӀани жезвач. Гьак ятӀани, сала памадуррихъни афнайрихъ гелкъвез заз са куьнини манийвал ийизвач.

Зи яргъи уьмуьрда зи къисметдиз пара инсанар атайди я. Виридалайни заз дакӀан ксар тапархъанарни лавгъаяр я. Сани ятӀани таб ва я лавгъа ихтилатар ийизваз акуртӀа, заз гьасятда ам дуьз рекьел гъиз кӀан жеда.

Жуван аял ва жаван вахтарикай за ваз са гафни лугьудач, ана шад жедай са карни хъанач. Зун лап гьвечӀизамаз дидедикайни бубадикай магьрум хъайиди я, уьмуьр вирт хтин ширинди хъанач. Ахпа инкӀилабар, дявээр, инсанри экъичай ивийрин гьуьлер...

Жабраилаз гьуьлуьз атайла, зун адалай 8 йисан гьвечӀи тир. Чаз геждалди аял-куял хъаначир. Ахпа лап мукьва са хизанда са кӀеретӀ аялар, ирид кӀил, дидени буба амачиз етим хъана амукьна. Чна абур хвена. Мукьуь чи мукьвадавайни, Атакъ-Гьажидивай, абурун кӀил къаз жезвай. Пун квай, девлет авайди тир, адахъ Анжидани Темирхан-Шурада дараматар, мугьманханаяр авай. Ина, Кяхулайда авай адан кӀвалерани са кӀеретӀ етимар хуьз жедай. Пулар авайди тир, амма пара мишекъат, мискьиди тир, кепекдихъ вичин чан гудай.

Гьа икӀ чун, вилик гьихътин йикъар кватӀа чинтийиз, яшамиш жезвай. Чи хуьре сад лагъай колхоз хъана, зун майвачийрин бригададин бригадир хъана. 1939-йисуз зегьметрин еке нетижайрай чаз Москвадиз, ВДНХ-дин выставкадиз теклифнай, медалар гана, гьатта «Правда» газетдани чакай кхъенай.

Ахпа хабарсуз кӀилел еке бедбахтвал атана — дявээр акъатна. Мегьамедсалигъ, Солтан, Нуьруьтхан, за хвена кӀвачел аквалдарайбур, пудни фронтдиз фена. Виридалайни гьвечӀи Гьажиди Каспийскда

ВИШ ЙИСАН ШАДВИЛЕР

ФЗУ-да кѐлзавай. За ам къванни сагъ-саламат яз амукъда лагъана умуд авунвай, аммалянет хъайи дяведихъ инсаф хъанач...

1944-йисан апрелдиз чун Хасавюрт районда авай чеченрин хуъруъз куъчарнай. Им вучиз авур кар ятѐа, зун гилани гъавурда акъунач, я ваз авайвал къенин юкъузни садани лугъудач. Техил цанвай колхоздин никѐр, ципицѐлухар, балкѐанринни маларин тевлеяр гъаѐ гадарнай, са тѐмил вахтундилай абурукай амукъай затѐни хъанач. Амма чун руьгъдай авудун са акъван регъят кар туш, чаз жуван тарихда адалайни мусибатдин кѐвалахар акурди я. Цийи чкадал бинеяр кутуна, фронт якѐалди, некѐедалди, саралди таъминариз гатѐунна. Дяведай багърияр хтунал вил алаз акъвазна.

Солтаналай чар хтайла, чи гъалибвал мукъвал хъанвай, ам Грозныйда госпиталда къаткурнаваз хъана. Гъиле авай кѐвалахар вири гадарна, зунни свас рекъе гъатна. Фагъумайла, им акъван яргъал рехъ тушир, амма вахтар дявединбур тир, чкадал чун четинвилелди ва геж агакъна. Солтан чаз акунач. Хер бегъем сагъ хъижедалди, ам фронтдиз хъфенвай. «Зи жендекдикай духтурди 18 хъитрепѐ кхудна, хтайла за къалурда», - кхъенай ада. Гъалиб жедалди са гъафте амаз, Ордер вацѐ къачудай чѐавуз, ам телеф хъанай. Я къудратлу Аллагъ, зи Солтан, вад аялдин буба Вавай хуъз жедай хъи...

Дявеяр алатна, Мегъамедсалигъ, кѐвач галамачир Гъажи хтана. Гзаф четинвилер акъалтна чал уьмуърда, амма чна шикаят ийизвай кар авачир. Гъажибугъдаяр битмишарзавай, малар хуъзвай, багълар куътазвай... Чахъ жуван регъвни авай. Жуван уьмуърда за садрани яр-емиш, памадурар, афнаяр, хъач-мач базардай къачурди туш. Вири жуван кѐвале, багъ-бустанда авай. Зун гилани керки гваз салаз экъечѐзава, хтулриз тѐамлу мурабаяр ргазва...

Зи аялрин къилер къе рехи хъанва, Мегъамедсалигъан 80 йис тамам хъанва, руш Гъавадин 70-далай гзаф я. Дагиразни, Зарипатазни Апаваз хтуларни хъанва. Абурал зи уьмуърдай хъфенвайбурун тѐварар ала. Зи Гъажи, Солтан, Жабраил, Сакинат, Рашитхан, Ирбайхан зи вилик хтанва. Абуру зи дувулриз къурадай мумкинвал гузвач. Гъа икѐ, чан хва, гагъ перишан, гагъ шадяз, виш йисуз яшамиш жезва зун...»

Р. С. Вучиз ятѐани, зи аялвилин рикѐл хкунрин чѐехи пай чѐехи-бубайрихъни бадейрихъ галаз алакъалубур я. Абуру къени зун патал дурумлувилин, сабурулувилин, къайгъударвилин ва муьгъуьббатдин чешнеяр я. Нафтѐ кудай лампайрин девирда къисметдиз эхиз тежедай четинвилер атай абурувай чпин рикѐ михъи майилар, регъим гъикѐ хуъз хъайиди я? Абурулай чпин къисметдиз атай са гъвечѐи бахтунал шадвал ийиз алакъдай. Маса девирда, тух ва къулай шартѐара яшамиш жезвай чалай гъаѐ алакъатѐа яраб? За хиве къан, и суалдиз завай жаваб жагъуриз хъанач. Абурун уьмуърдихъ мана-метлеб, мурадар авай, амма чахъ абуру авани?

Россияда «Ажал авачир полк» тѐвар алаз мярекатар къиле тухудай хъсан адет арадиз атанва. Амма ана чи чѐехи-бубайрин суьретрихъ галаз санал чи бадейрин суьретар вучиз аквадач? Мегер абурун зурба сабуру, эхун ва зегъметрин игитвал авачиз чавай душман кѐудиз жедайни? И кар рикѐл хвена, шилейрални ихътин гафар кхъин лазим я: «Сагърай бадени чѐехи-буба чаз Гъалибвал гъайи!»

Алав АЛИЕВ

НЕСИЛАР АГУДИЗ

Аслихалум Исраиловади вичин хайи хуьре культурадин месэлаяр гъялиз 20 йис хъанва! Ада и везифаяр кардин гъавурда аваз хиве къурди я, адан къуьнерихъ бес къадар тежриба галай эхир. Гъаки ятлани, ада гъисабзава: эгер ам манияр лугъунив эгечинайтла, адакай пешекар манидар жедай.

– Манийрални къуьлрал зи рикI аял чIавалай алайди тир. Зун дидедал атанвайди я: адани иердиз манияр лугъудай, шиирар теснифдай. Мектебда кIелдайлани зи хиве гъа ихътин, медениятдиз талукъ везифаяр тунвайди тир, гъа икI им зи уьмуьрдин рехъни хъана, - суьгъбетзава хуьруьн культурадин клубдин зеведиш Аслиханума.

Хуьруьн клубдиз адет яз культурадин макан лугъуда. Амма и маканда чимивал хуьн патал, ана кIвалахзавайбурун чпин рикIени эквни чимивал аваз хуьн чарасуз я. Ясик хуьруьн клубдин зеведиш Исраилова Аслиханум Исмаиловна гъа ихътин, рикIе эквни чимивал авай инсанрикай я.

– Гзаф кIвалахар жуваз чир хуьвун лазим атана, – лугъузва ада, - исятдани за жува йисаралди кIватIай материалрикай, тежрибадикай менфят къачузвайди я. 2005-йисалай чина музей кардик ква, ана къадим девирдин затIар, къаб-къажах кIватIнава, чи атабубайри, бадейри алукиIай парталрин чешнеяр ава.

– За гъамиша жуван кIвалахда къилинди аялриз ватан кIан хуьнин, ахлакъдинни эдебдин тербия ага-къарун, жегъил несилдиз чIехибурув эгечIдай къайда-яр чирун яз гъисабзавайди я, – лугъузва Аслиди. Адан рикI сегънедал гъвечи тамашаяр эцигунал, литературадин, мани-макъам алай мярекатар, шииратдин вечерар, жуьреба-жуьре къугъунар, милли суварар къиле тухунал иллаки ала. Сценарияр Аслихалума вичи кхъизвайди я.

– Чиди гъвечи хуьр туш, ина агъзурдалай виниз агъалияр ава. Хуьре азербажанар, табасаранар, лезгийар, агъулар яшамиш жезва. Табасаран райондин къиблепатан чилерал 8 хуьр ала, асул гъисабдай ина азербажанар яшамиш жезва, саки 14 агъзур кас къван ава. Чун вири ислегъвилелди яшамиш жезва, белки, гъавилай ина какахъай миллетрин хизанар пара аватIа. Эгер жегъилар чеб-чпел ашукъ хъанатIа, миллет хабар къадай кас ина жедач. Чун вири ина жуванбур, асирралди са чилел яшамиш жезвайбур я.

– Суварарни вирида саналди къаршиламишзава. Чи Навруз сувариз табасаранри Эбельцан, лезгийри Яран сувар лугъуда. Хуьруьн агъалийри рикI алаз ихътин суварра иштиракда. Чна чкадин халкъдин яратмишунрин бинедаллаз туькIуьрай сегънеяр, концертар, адет яз, виридаз бегенмиш жезвайди я.

– Чина ихътин мярекатриз суфрадал гъарда вичивай жедай са вуч ятлани гъун адет я. Сада цикIенар, сада мураба, сада афарар, сада яр-емиш гъида. За къиле тухузвай мярекатар асул гъисабдай чIехи несил патал тешкилзавайбур я, амма жегъилрини чахъ галаз рикI аладарда, заз куьмекар гуда. Жегъилрихъ галаз санал кIвалахун заз пара хуш я.

Жуван ватандашрин рикI аладардай мярекатар тешкилун заз хуш я. Са вахтара чавай абур къиле тухуз жезвачир – пандемияди къадагъаяр эцигнавай. Идалайни гъейри, къе гъар садан кIвале интернет ава, кIвалайи экъечи тавуна, рикIиз кIандай са вуч ятлани жагъурна, азад вахт кечирмишиз жезва. И кардини инсанар гуьруьшривай къерех ийизва. И крар сеbeb яз агъалияр чебни клубдывай къерех хъанвай. Гила чна инсанрихъ галаз гуьруьшмиш жедай маса рехъ

жагърнава – чун абурун чпин патав физва, - хуьурезва Аслиханум Исмаиловна.

Аслиханумани адан кІвалахдин юлдашири – Замрут Исмаиловади (худрук), Наргиля Фейзуллаевади (методист) ва масабуру – баркаллувилин лишан тир са рекъемни рикІелай алудзавайди туш. Иллаки Ватандин Чехи дяведин тарихдихъ галаз алакълу тир йикъар.

– Гьелбетда, чна ихътин мярекатриз пенсияда авай эгълибурни, кІвалахзавай агъалиярни, хуьруьн мугъманарни, мектебда кІелзавай аяларни желб ийизвайди я. Герек, чи аялри уьлкведин тарих неинки тек са тарсунин ктабрай чиррай, - суьгъбетзава Аслиханума цлал алай, Чехи Гъалибвилиз бахшнавай шикилар къалуриз. - Гьелбетда дяведин махсус серенжемра иштирак ийизвай чи къегъаларни ина рикІелай алудзававач.

«Культура», «Гъвечи ватандин культура» проектар сеbeb яз такъатрин базани хъсанардай мумкинвал хъана, и кар сеbeb яз клубдин кІвалер чинал гъидай, гуьрчег шикилралди чІагурдай, дараматдин патарив гвай чкаярни къайдадиз гъидай мумкинвал хъана.

–Культурадин кІвале няниз инсанар авайла, хуш я заз. И сегънедал манияр лагъай, къуьлер авур гъикъван жегъилар чна и йисара уьмуьрдин рекъерал акъудна! Абурукай гъар сад зи рикІел алама. Хуьруьз хтайла, гзафбур чи патав салам гуз, суьгъбетар ийиз къведа. Чна вири хуьруь санал азербажанрин милли хуьрекар гъазурдай мярекатар къиле тухузвайди я. Месела, «Семени» сувар чна мартдин сифте къилера къиле тухузва. Им тумарикай гъазурнавай повидло хътин затІ я, ам гъазуриз саки цІуд югъ герек жезва. Сифте тумар жунадик кутуна къежирда, цІир авурла, майвайрин шире илична са шумуд юкъуз

ргада. Семени маса гудай ихтияр авач, анжах пулсуз къунагъ ийиз жеда. Адет гъакІ я. Чна чи халкъдин адетар мукъаятдиз хуьзва, абур жегъил несилдивни агакъарзава. Мукъвал-мукъвал чна рушарин мелерни къиле тухуда, адаз чи чІалал «Къизляр-гиче» лугъуда.

Заз зи кеспи, зи хуьруьнвиар кІанда, сегънедал зи пара рикІ ала.

Фейи уьмуьрдиз, кІвалахдин рекъиз вил вегъейла, Аслиханума рази яз хиве къазва хъи, хуьруьн клуб патал ада вичелай алакъдай гзаф хъсан крар авуна. Дарамат винелайни, къенепатайни дегис хъана, къулай, гуьрчег хъана. Гзаф йисарин къене ина жуьреба-жуьре кружокри кІвалахзава. Ина шахматрал, тІамайрал къугъвадай, парчадал куьлуь хтар илитІиз, гам храз чирдай кружокар кардик кваз пара йисар я. Ина маса кружокар, студияр, ансамблар кардик ква, спортдин клуб ахъайнава.

–Шегъерривай яргъара яшамииш хъун алай девирда регъят кар туш. Инани, шегъерра хъиз, инсанар рикІ аладардай мярекатрихъ, мани-макъамдихъ, азад вахт медени машгъулатриз серф авунихъ муьгътеж я. Са заз ваъ, агъалийризни чпин тарих, ата-бубайрин адетар амукъна, гележегдин несилрал агакъна кІанда.

– *За фикирзава хъи, клубдай агъалийрин уьмуьрдин меденивилдин шикил аквазвайди я. Ина къиле тухузвай крариз къимет авайди туш. Клуб гъар гъи хуьруьн хъайитІани медениятдин макан я, хуьр амай къван гагъ, и макандални чан аламукъда. Ясик хуьруьн клуб – им несилар агудзавай, Дагъустандин Табасаран районда халкъарин дуствилдин хизандик кваз яшамииш жезвай миллетдин векилар кІватІ-завай чка я.*

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

ЖИЛДЕНРИН ГЕЛЕВАЗ

Жилд... Жилдинал алай шикилдай неинки дагъви дишегълидин къаш-къамат аквада, гъакъни йисар алатайлани вилерин килигуналди, сивик квай хъвердалди акурдан руьгъдик юзун кутада. Къилиз акъатай ва акъат тавур хиялар – къад йис идалай вилик «Дагъустандин дишегъли» журналдин жиндинал вичин шикил хъайи дишегълидихъ галаз чна ингъе гъа идакай ихтилат ийизва.

Ийсара чи уьмуьрда гъар жуьредин вакъиаяр къиле фена. Ихтилат неинки Жанна Абуевадин яратмишунрин агалкъунрикай, илимда къачур куклушрикай, гъакъни ада алатай йисариз гузвай къиметдикайни физва.

– Гъелбетда, и девирда уьлкведани, зи уьмуьрдани гзаф дегешвилер къиле фена. Завай

зи багъа инсанар къакъатна, зи рикI тар хъана... Амма уьмуьр давам жезва...

Эхиримжи йисара къиле фейи крари инсанрин арайра авай алакъаяр гуьнгуйнай акъудна. Чун сад-садавай къакъатна, чаз садаз-сад аквазмач, сада-садаз зенгер тIимил йизва, «смс»-ралдини «смайликралди» сергъятламиш жезва. Къе жемият руьгъдай аватнаваз аквазва, садваламач, гъерекат кумач. Соцсетра вил экъурайла, ваз дуьньядин гъалар кърху кутадайбур яз аквада.

За адавай хабар къазва: бес къенин йикъан игит вуж я? Ам фикирдик акатзава. Гъамиша хъиз, ми хъи рикIелди жаваб гузва: вуж ятIа лугъун четин я. Гъа са чIавуз чи къегъялри СВО-да къалурзавай игитвилер акур чIавуз, ватанпересар санизни тефенвайди, амайди аквада – цIийи несилри бубайрин игитвилин крар давамарзава, къегъялвал, вилегъвал къалурзава.

– Дяведин махсус серенжемар гъахъбур яз аквазатIани, гъар са дишегълидиз хъиз, азни чи чилерал ислягъвал, мублагъвал, рикIин архайинвал хтана кIанзава.

Къазикъумухви машгъур Сурхай-ханрин тухумдай тир Жанна чIехи-буба Жафар Ибрагъимовичан ва баде Пагъай Имрановнадин хизанда чIехи хъайиди я. Ина, къулай, багъ галай кIвалерин гъаятда, сумавардин къилихъ мукъвабур, къуншияр, хизандин ярар-дустар кIватI жедай.

Рушан жаван йисар гъа ихътин регъимлу багърийрин арада акъатна, абуру Жаннадиз машгъур ва баркаллу ата-бубайрикай ихтилатар ийидай, адан рикIел а макъамар вири уьмуьрда аламукъна. Аялвилин йисарин юлдашар сад-садаз уьмуьрлух вафалу яз амукънай. Мектебда муаллимар чпи тарсар гузвай аялрив халис мукъвабурув, са хизандай тирбурув хъиз эгечIдай.

Лугъун лазим я хъи, литературадай Жаннадин алакъунар мектебда амаз малум хъанай, ли-

тературадин тарсар гузвай муаллимри рушан руьгъ генани хкажиз хъанай. Литературадин эсеррин игитрикай ихтилатар кватайла, гъихътин ифей гъьжетар арадал къведайди тир! Шиирар ктабрай, журналрай кхьин хъийидай, хуралай чирдай. Авторрин арада рикI алайбурни авай. Сагъилера, виклегъвалавуна, Жаннади вичин рикI алай шаир Э. Асадоваз, ада хгудай жавабдикни умуд квачиз, чар кхъенай. Амма жаваб хтанай. Къве йисуз абурун чарар-цIарар давам хъанай. Жанна Надыровнади машгъур шаирди вичиз кхъей 16 чар багъа ядигарар хъиз хуьзва.

Мектеб акъалтIарайдалай гугъгъуниз руша къецепатан чIаларин факультет хкъягъна, адаз неинки чIалар чирдай, гъакIни яратмишунрални машгъул жедай фикир авай. Тарсарал, чирвилерал рикI алай руш муаллимри илимдин кIвалахризни желб ийиз гатIунна. Гъа икI ам аспирантурадик экечIдай рекъел атана.

Жегъил алимдиз хас рекъер Жанна Абуевади вири атIана. Гъелбетда, муаллимвални ийиз, илимдални машгъул жез четин тир. Идалайни гъейри адан хиве хизандин дерди-ярни авай эхир. Гъеле къвед лагъай курсуна амаз ам гъуьлуьз фена, хизанда къве аял чIехи жезвай. Гъуьлуьни диде-бубади адаз манийвал ийизвачиртIани, хизандивай къакъатуни адан рикI сугъул ийизвай.

1986-йисуз Ж. Абуевади агалкъунралди кандидатвилдин диссертация хвена. Дагъустандин илимдин къатара Жанна Надыровнадин тIвар хъсандиз чизвай. «Гъикъван гзаф крар хиве аватIани, абур вири къиле тухуз зун галатдач», - хъверзава Жанна Надыровнади.

Адан шиирар, макъалаяр гъеле алатай асирдин 80-йисара Дагъустандин журналринни газетрин чинра чап ийиз хъанай.

Адан сифте макъала са нефесдал кхъей «Коммунистрин девирдин мусибат» повесть тир, ана уьлкведин тарихда муракабди тир Сталинан девирдикай автордин веревирдер авай.

– Сталинакай психологиядин драма кхъинин фикир зи къилиз гъеле 1986– йисуз атанай, – лугъузва Ж. Абуевади. – Ам Сталиназ акси рахунар арадиз атанвай вахтар тир. Зун Сталинан терефдаррикай тушир, идални алава, тахсир квачир агъзурралди инсанар жазайрив агакъарнавайдакани заз чизвай, гъакI ятIани, а регъбердиз са жуьредин атIай са къимет гунни заз дуьз аквазвачир. За 30-40-йисарин тарихдиз талукъ архивдин пара чарар-цIарар гъилелай авуна. «Ватан патал... Сталин патал» газетди зи повесть чап авурла, зи рикIик еке гъалаба акатнай.

2001–йисуз Ж. Абуевадин шииррин «Йикъарин цIиргъ вилик ква» тIвар алай кIватIал чапдай акъатна, адалай гугъгъуниз ада вичиз

багъа Буйнакск шегъердикай ктаб кхъена чапна. КIелдайбурулай чарар, зенгер атайла, Жанна мягътелни хъанай. Танишири ва таниш туширбуру ктаб мубарак ийизвай, чпин рикIел аял чIавар, хайи шегъерда къиле фейи чпин уьмуьррин агъвалатар рикIел хтайдакай лугъузвай. Адалай гугъгъуниз мадни романрин, повестрин, шииррин ктабар хъана.

– Илимди хъиз, литературадини мефтIедив кIвалахиз тада, чIал гуьнгуьна твада, ам девлетлуди, гурчегди, фасагъатлуди ийида, - лугъузва Ж. Абуевади.

Аквадай гъалда, адан литературадин яратмишунарни муаллимвилдин везифаяр пайгардаказ сад-садав къазва. Жанна Надыровна профессор я. Ам ДГТУ-дин къецепатан чIаларин кафедрадин зеведиш я.

Кафедрада ада къиле тухузвай кIвалахни руьгъдиз шииратдилай тIимил тушиз илгъам, ашкъи гудайди я. Тарсарин вахтунда Жанна Надыровна кIеви истемишунардайди ятIани, тарсарилай гугъгъунин сятера ада студентрихъ галаз шииратдикай, яратмишунин гъевесдикай, сад хътин фикир авай маса темайрай сугъбетар ийида.

– Алай девирдин жегъилар чпин хсуси къанунралди яшамиш жезвайбур я. Винелай къайгъусузбур хъиз аквазватIани, абуру уьмуьрдин агъвалатар чIехибурулай артух хцидаказ, артух рикIив къуналди къатIунзава. За абуруз неинки ингилис чIал чирзава, гъакIни уьмуьрда гъикъван четинвилер акъалтайтIани, инсанвал квадар тавун, жуван дагъвивилин намус ва такабурвал хуьн лазим тирдакай лугъузва.

– *Къуне зун квехъ агъазва лагъана хабар къазвани? Тек са Аллагъдихъ агъазва. Къуй Ада Дагъустан Вичин регъимдикай хкуд тавурай!*

Айшат ТАЖУДИНОВА

ГЪА ИХЪТИН АДЕТАР

Умайганат Гъусейнова. Адан таржумагъал я твараралди, я наградралди лишанлуди туш. Амма адан уьмуьрда чпелай чешне къачуниз лайихлу, масадаз тарс жедай, и чилел инсандин макъсад вуч ятла, гъадан гъавурда твадай, инсанрин рафтарвилер пайгарда тваз чирдай тимил вакъияяр хъайиди туш. Ингье гъа идакай ва гзаф маса крарикай и дишегълиди ихтилат ийизва.

ХИЗАНДИН ИВИРАР...

Гъусейноврин хизан яшамиш жезвай Дербент шегъерда авай гзаф гъавайрин квалера къве миллет какахнавай хизанар тимил авач. Жегъилри, адет яз, чпин хизанар чехи несилдин тежрибадал асаслу хъана туьклуьрда. Гъа ихътин квалах Буйнакск райондин Ахатлы хуьрай тир Умайганат Салигъовнадин ва адан гъуьл Гъамид Надировичан уьмуьрдани хъана. Гъамид Надирович Дагъустандин медениятдикни илимдик зурба пай кутур машгъур лезги Алкъвадар Гъасанан тухумдай я.

– Гъуьлуьн хизан заз квализ атайдав гъуьрметлувилелди эгечдай чими къул хъана, – лугъуьзва Умайганат Салигъовнади.

Гъамидан азербайжан дидеди, вич пешедин жигъетдай адвокат тир лезги бубади инсанрин рафтарвилера эвелимжибур кванивални гъуьрмет яз гъисабзава. Зани зи гъуьлуь санал яхцурдалай виниз йисар кечирмишна, амма зи япарихъ ада лагъай кефи хадай гаф галуькайди туш.

Гъамид чи къунши тир, ада зал вил эцигнавай къван, амма ада вичин гъиссер виридахъай чуьнуьхзавай, ахпа хабарсуз чи квализ илчийар ракъурна. Зи диде-бубади аксивал авунач, абуру чпин руш ягъалмиш жедач лагъана умуд авунвай.

Гъа ихътин несигъат чна чи рушаривни агакъарайди я, жуван квализ, хизандиз, ватандиз вафалу жез, дагъвийрин адетар рикел хуьз чирна. Мукъвабур тек ви ивидин багърияр туш, мукъвабур ви къваларив гвайбурни хъун лазим я: квалахдин юлдашар, къуншияр, дустар. Инсандин уьмуьрда абуру тимил чка къазвач,

тимил таъсир ийизвач. Ингье, месела, зун чи йикъара инсанри тешкилзавай къадардилаи артух гурлу мехъерри мягътел ийизва. Гзаф жегъилар гъиле-гъил аваз чара хъижезва. Им акI лагъай чIал я хъи, диде-бубади и жегъилрин къиле хизан – им жегъилар, абурун хизанар, тухумар агудзавай пак чка я лагъай акъул тунач.

Мадни за вуч лугъун. И мукъвара чна гъуьлуьн ватанда Алкъвадрал жуваз квалер эцигна куьтягъна. Зи шадвилехъ къадар авач, вучиз лагъайтIа, хайи чилел алай квал – им шегъердин гъарай-эвердивай къекъечIна, ял ядай муг я. Ина зи гъуьлуьн хуьруьнвияр яшамиш жезва, акI хъайила, абурун патални мукъвабур я.

Уьмуьрдин яргъи рехъ акъалтIарайдалай къулухъ зун и кардин гъавурда къетIендиз акъазва! За квез лугъун хъи, уьмуьрда четивилерни тимил акъалтIачIани, амма къилинди чав гума – жуван квал, чил хуьдай, абуруз вафалу жедай акъул квадарнач.

И ЧИЛЕЛ ВИ УЬМУЬР...

– Зи рикел алама, гъуьлуь агрономвал келнавай, зун медсестра тир, чаз Тверской областда авай Калязин шегъерда квалахдай чкаяр къалурнавай. Ругуд йисуз ана квалах авурдалай къулух, чун ватандиз, хайи чилел, мукъвабурун, багърийрин патав хтана. Ватан кIан я лугъун тимил я, ам авадан хъун патал, ада цуьк авун патал, вун ви чилел алаз хъун лазим я.

Аквазвани, гъикъван мугъманар-туристар къевезатIа чи ватандиз? Абуру Дагъустандин тебиатдин гуьрчегвилел, чи хуьрекрин верцивилел, чун мугъмандив эгечдай тегъердал гъейран жедайла, залугъуда: и мублагъ, авадан чилел яшамиш жезвайбуруз мад вуч кIанда?

Аллагъ- Таалади чун, дербентвияр, гъуьлуьнни гуьрчег дагъларин арадал ферикъат авунва. Амма гзафбур маса чилерал бахтарихъ къекъевезва, жуван хайи чилел женнет туьклуьриз кIанзавач.

Гила авайвал мад са гаф лугьун – чи шегьер туристрин рикI алай чка я, амма гилани чаз жуван шегьерда, хуьре михьивал хуьз чир хьанвач. Идан тахсир неинки гьукум гьиле авай идарайрин, гьакIни чакай гьар садан хиве ава. Вучиз? Суалдиз жаваб гудай кас авач.

Залугьун квез, зани зи гьуьлуь яргьал уьмуьр кечирмишна, чахь 8 хтул ава, эгер Худади гайитIа, иншаллагь, птуларни жеда. Заз гзаф крар акуна. Алай девирдин къалабулук квай гьалара бязи чIавара инсанри чпи-чеб акьул квахьнавайбуру хьиз тухузва, кам къачудалди вилик къилив фагьумиз тадай дагьвийрин адетар рикIелай ракъурзава.

За мукьвал-мукьвал неинки жуван хизандин, гьакIни къе четин хьутIалра гьатнавай жуван уьлкведин пакагьан йикьакай фикирар ийида. Чи рикIелай дяведин махсус серенжемар къиле физвайди алатна кIандач, гурлу мехьерар, шадвилини еке мярекатар къиле тухун чи ватандин къисмет, гьа гьисабдай чи гьар садан къисметни, гьял жезвай вахтар кутуг тавур кар я. Чун и кардин гьавурда хьун, жедайвал куьмек авун – им женгинин вилик къилера авай ватангьлийриз руьгьдин куьмек гун, абурек гьалибвал къачудай ашкъи, сагь-саламатдиз чпин хизанриз, диде-бубадин, вахарин, стхайрин, веледрин патав хкведай умуд кутун жеда.

И мукьвара видео акуна заз: аскердин диде Къизил-юртдай хчин патав фена, ана хинкIар гьазурна, хчин дустарни къунагь авуна. Гадайриз хьанвай шадвал акурла, абурек рикI кIевиз къазвайвал акурла, накьвар хуьз жезвачир завай. Гьа идаз ватанпересвал лугьуда!

ХИЗАН ОБЩЕСТВОДИН СА ПАЙ Я...

– Ингье чна, зани гьуьлуь, за ихтилат авурвал, СтIал Сулейманан районда, Алкъвадар хуьре эхирни жуваз кIвалер эцигна. Ина чи хизан вири санал кIватI жезва. Чна чи рушариз, Заремадизни Сабинадиз, туькIвей тербия гайиди я, абурек къе чи уьмуьрда, ватанда, республикада къиле физвай вакъиаяр фагьумлудаказ аннамишзава, дуьз къимет гузва. Заремади мектеб къизилдин медаль гваз, вуз яру диплом гваз куьтягьна. Ам экономист я, амма алай вахтунда ада вад аялдин дидевлин везифаяр тамамарзава. Им четин, хиве жавабдарвал авай пеше я. Гьар са дидедиз аялар чIехи авун, абурек туькIвей тербия гун, абурек патал чешне хьун гьикьван четин кар ятIа чизвайди я. Адан гьуьл Амав спортдин тренер я. Чи къвед лагьай руш Сабина пуд аялдин диде я. Ада Дагьустандин университетдин тарихдин факультет акьалтIарна. Адан уьмуьрдин юлдаш Умар карчи я. Чи хизанда аварарни, азербайжанарни, лезгийарни ава.

Къенин юкьуз, чи зурба ватан къуватлу хьижезвайла, чунни артух къуватлу, камаллу хьун лазим я. Уьлкведин гьи пипIе хьайитIани, жув гьи миллетдин инсан ятIани, гьина чIехи хьайиди ятIани, жув дуствилини са ватандин векил яз гьиссиз жедай гьалар арадиз гьана кIанда. Хизандинни обществонин алакьяр югь-къандавай мягькемарна кIанда, гьа са чIавуз гьар са халкъдин асирралди кIватIнавай руьгьдин ивирар квадар тавун, абурал дамах авун – имни чарасуз я.

Зигьуьлуьхь гзаф ярар-дустар ава, чи арада жуьреба-жуьре, рикIяй-рикIиз тир суьгьбетар жеда. Ихтилатар жуьреба-жуьре месэлайрай къиле фида, гьа гьисабдай

яз – сиясатдин месэлайрайни. Тахьана жедач эхир – чи республика уьлкведин сергьятдал алайди я къван. АкI хьайила, сифте килигайла чпин себебрай къил акьат тийидай хьтин агьвалатар къецепатан къуватри къурмишнавайбуру яз акьатзава, нетижада дагьустанвийар къанунар чIурдай гьерекатрин иштиракчийар жезва...

«Телеграм-каналда» кIвалахзавай шейтIанри чи жегьилрик футфа кутуна, Магьачкъаладин аэропортуна къиле феи баябурчивилин агьвалатрикай чи халкъариз тарс хьурай.

ГЪАЛАТИ ЖЕДАЙ ИХТИЯР АВАЧ...

– 90-йисара чи дагьви ватан гьихьтин имтигьанрай акьатнайтIа, зи рикIел хьсандиз алама. А чIавуз гьарнихьай чеб диндарар я лугьуз атай къекьверегриз Дагьустан вичин дувулрикай магьрум ийиз кIан хьанай. А чIавуз дагьвийри и кар къабулначир, эркиндиз а къачагьрин хура акьвазнай. Сифтебурукай яз абурек аксивал авурди гьиле яракь авачир чкадин жемат тир. Россиядин къушунрихь галаз къуьн-къуьне туна акьвазна, хсуси такьатралди къачуна гьиле яракь къуна, ватандин сергьят хуьз къарагьнай. Дяведин махсус серенжемра иштиракзавай аскеррини алай вахтунда а дагьви къегьалрин рехь давамарзава. Мегер и крар рикIелай алатдайбуру яни? Неинки жегьилри, гьакIни хизандин къил тир итимрини, рухвайрихь галаз санал исятдин женгера гьуьгьуьлуьвилелди иштиракзава. Гьахь, мегер, гьа им тушни...

Айшат ТАЖУДИНОВА

Мукъвара 8 – Мартдин сувар алуцьда. ГъвечИ Чавалай рикел алама: сифтени-сифте – им дидедин югъ я. Суварин юкъуз диде шадарунин мурад зи рикел гъамиша амазма. Йисар алатунивай и кардив генани фагъум-фикиравунивди эгечИзава. Зун гъавурда ава, диде-бубайриз хийирдин хабаррин ван хъайила, абурук шад гъиссер кутурла, неинки гуьгьул ачух жеда, гъакъни абурун уьмуьрни яргъи жеда. Камаллу инсанри лугъудайвал ва уьмуьрди вичи къалурзавайвал, «инсан рекъизвайди я, адан уьмуьрда шадвал амачирла», идалайни гъейри «са шадвили виш пашманвилихъ калтугда». Гъавилияй, дидедиз вич машгъур журналдин чинра акун хуш жедайди чизвай за, адакай кхъин къетна. Кхъидай затни авай эхир. Чи суьгъбетдин жуьрени ажайибди тир: гъар са келзавайдаз арабир дидедини руша цунквал, чеб садазни таквадайла, квекай ихтилатар ийизватла, яб гудай мумкинвал жезвай...

ИкI, Дишегълийрин югъ алуцьзава. Зун – дагъустандин Цийичуртах хуьре ава, жуван бубадин квал, ина заз виридалайни багъа тир къве кас – Зубайдат Рамазановна ва Абдуразакъ Абачараевич Кушиевар – зи дидени буба яшамеш жезва.

За дидедихъ галаз афарар гъазурзава: гъамиша хъиз, къабахдин ва хъчадин. Хъчарни, къабахарни дидеди фад амаз гъазурда, вични къуд хизандиз бес жедайвал – зи, вахарин ва стхадин. Зи къиле авай кардикай дидедиз гъеле хабар авач.

РАХУХ ЗАХЪ ГАЛАЗ, ДИДЕ...

РФ-дин образованидин Гъуьрметдин къуллугъчи тIварцIин сагъиб зи диде Кушиева Зубайдат Рамазановнадиз бахизава.

– Бах, эгер са твар-ван авай журналда вакай макъала кхъиз кІанзава лагъанайтІа, вун рази жедайни?– хабар къазва за. Бес зи суьгъбетчи хабардар авуна кІанда хъи, инлай къулухъ лугъузвай гъар са гаф виридаз ван хъун мумкин тирди.

– Ам вуч суал тир? ГъикІ хъана, вири хъсан инсанрикай кхъена куьтягънани? – ягъанатдивди, амма итиждивди хабар къуна дидеди ва пчинал алай афардин чурун тавунвай пад элкъуьрна.

– Завай хабар къуртІа, вири хъсан инсанар гъа вун хътинбур я.

– Эхъ лап! Нани лугъуда! Зун адетдинди я ва уьмуьрни за адетдин къайдада тухвана. Тербияни заз, гъа вири рушариз хъиз, жув агъайнавилелди твах лугъуз, гана, – хъверна дидеди.

– Бах, рикІел аламани, вуна чаз гъамиша лугъудай, вири ацукънавай суфрадила анжах бицІи кІус къачуна кІанда: эгер ич яз хъайитІа, виридалайни шуькІуь кІус, эгер фу яз хъайитІа, виридалайни бицІи кІус ва икІ мад?

– Ам адет я!

– Вуна фикирначирни, белки и карди аял гъвечІи чІавалай тІимилдал рази хъунив вердишарзава ва ам гележегда чІехи дережайрив агакъдач?– лагъана за, дидедик хъел кутун ва ам ачух суьгъбетдалгъун патал.

– ЧІалахъ хъухъ, чан руш, вири галай столдихъай тухдалди тІуьн тавуна къарагъун хъсан я, им вуна вун абурлудаказ ва лайихлудаказ тухвана лагъай чІал я.

Инал заз дидедин тухумдикай са тІимил лугъуз кІанзава. ГъвечІи чІавуз заз мукъвал-мукъвал ван къведай, дидедин, акІ хъайила зинни, дамарра ханарин иви къекъвезва. А вахтунда за и кардиз са акъван фикир гузвачир. Амма Сурхай-Хандин чапхундин гъужумрикай ва есирда гъатай гурживи дишегълийрикай ихтилатар зи фикирда кІевидаказ амукънай. Тамара–гуржийрин княздин руш–къисметдай яхулви хандин есирда гъатна. Гъа икІ зи бахдин – дидедин патай – тухум башламиш хъана. Анлай къулухъ са шумуд несил дегіш хъанва, амма ассирралди сихилди чеб тухузвай къайдаяр, хесетар ивидик кваз къе чални агакънава. Дидеди чаз гузвай несигъатри и кар субутарзава.

– Диде, вуна вучиз муаллимдин пеше хкъягънай?

– На лугъуди ваз чизвач, чи девирда дагъустандин рушаривай школа акъалтІарайдалай гуьгъуьниз я муаллимвилин, я духтурвилин пеше тир хкъягъиз жезвайди! Гъелбетда, хуьруьн майишатда герек маса пешеяр квачиз–ина мумкинвилер пара тир. Зи мурад къилин образовани къачун тир. Гъавилай диде-бубади меслят къалурай къве пешедикай– духтур ва я муаллим– за, жувак тІимил кичІ кутазвай, муаллимвал хкъягънай.

– Зи рикІел алама, ваз ученикрикай кичІе тушир хъи ва кІвалахални вун ашкъидалди фидай.

– Ам зи хесет я: гъи кар гъиле къуртІани, ам эхирдалди тухун. КІвалахдив зун фад вердиш хъанай: заз тарсар тухун ва гъвечІи классрин аялрин муаллимвилин пеше бегенмиш тир. Эвелдай Буйнаксда педучилище, гуьгъуьнлай Магъачкъалада Дагъустандин

пединститут – ина кІелайбурухъ лап «къимет» авай–акъалтІарна. Чахъ галаз маса уьлквейрай атанвай студентрини кІелзавай.

– АкІ ятІа и суалдизни жаваб це...

– Студентдин уьмуьрдикай? – дидеди гъери яна къатара тунвай афарар атІана зи вилик эцигна.

– Ун, – жаваб гузва за, дагъдин хъчарикай авунвай чай цаз-цаз. Хъчар дидедин тІалабуналди Къумухай гъанвайбур тир. Дидеди давамарзава...

– ...ада зи уьмуьр гъар жуьре рангарив ацІурна. Вуна зун яргъал тир 1973 –йисуз элкъуьрна рахкурзава, – гъилевай кІвалахарни рикІелай алатна, диде зи патав ацукъна.

– Студент тир йисар, – фикиррай ам алатай йисариз хъфенвай,– куьруь юбкаяр, жуван акъул къалуриз, дамахар ийиз кІани вахтар, «АВВА»-дин манийрал къуьлер, Джо Дассенан, Мариян Дандамаевадин, Людмила Зыкинадин манийриз яб гуз рикІе авай мурадрикай фикирар, диде-бубади хуьрай рахкурзавай посылкаяр... РикІел хкидай затІар гзаф ава!

– Гъина авачтІани вун вири крада башчи тир? – хкуьрзава за.

– Гъан бес! Волейболдин командадин капитан тир, шегъерда къиле физвай акъажунра приздин чкаяр чибур тир. Мадни шикилар чІугвадай... Зи шикилар студентрин выставкайра жедай. Гъелбетда, художественный самодеятельностни за фикир тагана тадачир.

– Бах, радистка-парашютистка пешедай гъазурвилин курсар квелди куьтягъ хъанай?– зи рикІ алай темадал гъизва за ам.

– Вуна мад хабар къазвани?–регъуьвал кваз лагъана ада.– За квез садрани-къведрата хъайнач хъи и агъвалат!

– ЯтІани...

– Ам акІ куьтягъ хъана хъи, нетижада зи кІвач пуд чкадила хана ва та зур йиса зун больницада къаткидайвал хъана. А чІавуз зи рикІиз гайи къван гужарикай, бес духтурди кІвач хъсан тахъунни мумкин я лугъузвай, геждалди рахаз жеда. Жегъил руш, абурар алай, шадвал кІани –вири уьмуьрда къецІиди яз амукъун?

– КъецІи хъанач къван! Амма гъикІ башламиш хъанай? Вун – педучилищедин виридалайни хъсан студентка, мадни пудкъадрушахъ галаз ДОСААФ-диз рахъурнай! Лугъун хъи, алай девирдин Парту Патима! За школада виридаз ахъайнай, гъихътин викІегъди тиртІа зи диде.

– А вахтара рушарни армияда къуллугъ авуниз гъазурзавай. Бахтунай, чун ана герек атанач, я куьнни герек татурай! Амма парашютар гваз «Аннушка»-дай хкадарунар гъамиша чи рикІера амукъна. Хкадарунриз чун ноябрдила майдал къван гъазур жезвай: 40-метр алай вышкадила хкадардай. Майдин варз виридалайни кар алай вахт тир – пуд агъзур метридин къакъанвиллиз хкаж жедай! Эвелдай «залан» рушари хкадардай. РикІел алама, захъ галаз санал кІелзавай Харьковдай тир руш геждалди, кичІевилай, люкдин къвал къуна акъвазнай. Та инструкторди гъил эцягъна вегъедалди.

– Гъайиф хьи, вун Морзедин азбука чириз агакьнач...

– Эхь... Пуд лагъай сеферда хкадарайла, зи кIвач хана. Чилив агакьдайла, эрчи кIвач дуьз эцигнач. Ам гар авай югъ тир, са пай ахъа хъанвай парашютдини зун ачух чуьлда яргъаз галчIурна. Гьелбетда, ДОСААФ-да гъазурвилер гъа инал куьтягъ хъана.

– Къе, кьулухъ вил вегъейла, алатай йи-сариз килигайла, вавай ви кьилин агалкъун вуч я лугъуз жеда?

– Гъар са кечирмишай югъ – им агалкъун я. Уьмуьр акI тухвана кIанда хьи, гуьгъуь-наллай юкьуз алатайдакай хийир жедайвал, – башламишной дидеди, амма гъасятда акъваз хъана – белки зи чинлай кIелна жеди: «заз и гафар виш сеферда ван хъанай...». Ихтилат са тIимил хъуьтуьларун патал за хабар къазва:

– Ви агалкъунар – ибур, заз чиз, аялар я?

Дидеди хъверна:

– Зи агалкъунар – зи ученикар я – гиланбур-ни, чIехи хъанвайбурни. Амма, зи бахтунай, зун рикIел аламайбур. Вун, ви вахар, ви стха. Къуд велед чIехи авун ва хъсан тербия гун – гъа им я зи агалкъун. Кар ана ава хьи, зун гъамиша квехъ гъар садахъ инанмиш тир, гъатта куьн ягъалмиш хъайи вахтарани.

– Гъавилай за ваз чухсагъул лугъузва. За гъамиша ваз чун пара кIан тирди гъиссзавай. Вун кIеви хесетринди тиртIани, аял чIавариз чун ви гъавурда гъатзавачиртIани, гила, чIехи хъайила, зун гъавурда акъазва, гъикъванвунни дах гъахъ тиртIа, ийизвай гъар са туьгъметда, гъар са несигъатда. Вуна дахдикай са гафни лагъанач эхир...

– Чун 45 йисуз санал яшамиш хъана. Ам зи умудни я, даяхни. Чун арада чIехи муьгъуьб-бат аваз эвленмиш хъанай, гъа икI къенин йикъалдини амазма. Мад за ваз вуч лугъун? Ваз чизвачни ви буба гъихътин инсан ятIа? – лагъана дидеди, пичинив агат хъувуна, гъиле авай афар чран хъийиз.

* * *

Мад за суалар гун хъувунач. Идалайни гъейри, рикIе авай къван гафар вири са ихтилатда лугъудач эхир. Уьмуьр физва ва чна адан агъвалатар пайи-паяр яз кIватIзава, къимет гузва, веревирд ийизва, гекъигзава, гъакI ятIани чаз гъамиша са вуч ятIани лугъун тавур хътин, са квехъ ятIани агакь тавур хътин гъисс жеда. Са карди шадарзава, уьмуьр давам жезма...

ОКСАНА КУШИЕВА.
Хизандин архивдай шикил

У
М
У
Д

АТІУМИР!

Заира Надирбеговна Магъмудова
Дагъустан Республикадин
лайхлу духтур, Дагъустандин
здравоохраненидин отличник,
2004-йисан Россиядин лап хъсан
духтур лагъай тIварцин иеси я.

Заира Надирбеговнадикай ихтилат чна адет хъанвай жуьреда башламишда: ам Магъачкъала шегерда чIехи ва дуствилин хизанда чIехи хъайиди я. Адахъ са стхани къве вах ава. Диде биологиядин тарсар гузвай муаллим я, амма хизандин ва аялрин патахъай ийизвай къайгъуйри Сафинат Мирзежановнадин уьмуьрда кьилин чка къазвайди я. Заирадин мурад ДГУ-дин къецепатан чIаларин факультетдиз кIелиз фин тир, амма тарихчи алим тир бубади, Дестебегов Надирбега, лагъана: «Чан руш, чи тухумда икъван гагъ духтурар авачир, къуй вун сад лагъайди хъурай». Заиради бубадихъ галаз гъуьжет авунач, ам медицинадин

институтдик келели экечіна. Ина, саки гыа сифте гыафтада ада вичин жележегдин пешени хкыгъна: тарсуникай азад са сят аваз, студентар ктабханадиз фена. Заирадин гыиле гыатай ктабдин са чина ихътин гафар кхъенвай: «И начагъбуру гыикъван йисар кечирмиш хыйидай, эгер абур ракдин азардик начагъ хъаначиртла!». Гыа и декыкыадила адан рикле онколог-духтур хун гыатна.

Институтда келсамаз ада химиотерапиядин куьмекдалди начагъди сагъар хъувунин месэлайриз кьетен фикир гуз эгечіна. Узьурдин бязи жуьрейрин вилик пад и дарманривай кыаз жезвайди ва начагъбурун гыал са кьадар вахтунда хъсан жезвайди чир хыйила, Заиради и месэладай кыл акъудун кьетіна.

Ординатура Заиради онкологиядин диспансерда, клинический онкологиядин кафедрада Нуров Агъмед Ибадуллаевичан гыилик кыиле тухвана ва гыа ина ам химиотерапиядин отделенида кваллахиз акъвазна.

Саки 15 йисуз диспансерда кваллах ийиз, начагъ аялрин месэлайрал

машгъл хъана - конференцийриз, симпозиумриз, съездриз физ, онкологияда пайда хъанвай сагъарунин цийивилер чириз хъана. Ихътин са съезддила кълухъ ам и жуьреда начагъ аялар чара авунин фикирдал атана, ихътин кылдин отделениди гыла аялрин гзаф профилрин духтурханада кваллахзава.

Гыайиф, чакай гыар сад и узьурдихъ галаз алакъада хъана ва гыарма сад гыавурда ава: и начагъбурухъ галаз ийизвай кваллах заланди ва гыамиша хъсан нетижайрал тегидайди я. Гыакі ятлани, хъфизвай начагъбуру Заиради рикле тлал ва хажалат аваз рекъе твада. Адан рикел вичин сад лагъай начагъди хъсандиз алама. Им 1989-йис тир. Дербентдай 10 йиса авай гада гъанвай, акъллу, хъсандиз келзавай аял... Духтурри чпелай алакъай вири серенжемар кыиле тухвана, амма узьур куватда гыатзавай. Аялди чан гудайла, Заира патав гвай, вичин тлем акакъ тийизвайди аквазвай духтур геждалди ишехъиз хъанай.

– Начагъбурухъ галаз рахадайла, за абурун узьурдин твар рикелай алудзава, жуван гыилик квайди гыа вири хътин начагъ инсан тирди яз гыисабзава. Анжах зи начагъбуру муькуьбурулай артух милайимвилехъ, кыайгударвилехъ, чими гафунихъ муьгътеж тирди ва чпин узьур вуч ятла чир хун абуроз ихтияр авайди рикел хуьзва. За начагъдавай адан узьур гым ятла чуьнуьхзава, за абуроз вуч авун, гыакі авун лазим ятла, гыавурда твазва. Гыа ихътин кыайдади, рафтарвилери гена хъсан нетижайр гузвайди заз аквазва. Са члавузни жув герек атай начагъдаз за ваь лагъанач, ам жуван хиле начагъди тушиз хыайитлани. Начагъдахъ галаз зи рафтарвиле асул мана ихътинди я: «Куьн сагъ хыжедай мумкинвал ава! Рак – им ажал туш! Умуд атлумир!»

Заиради са шумуд йисуз Москвада поликлиникада кваллахна, адаз меркездин шартлара начагъбуруз гыакі куьмекзаватла

акуна, хъсан ва усал терефар фагъумна, вичин меслатарни гана. Москвада кьве йисуз пешекарвилдин дережаяр хкажна, Заира вичин начагъбурун патав хтана.

Лап и мукъварал кьведалди гзаф кьадар и жуьредин уьзуьрар ерли сагъариз тежедайбур тир, духтуррин мумкинвилер лап тӀимил тир, гила гзаф дуьшуьшра абур сагъар хъийиз жезва, гьал хъсан хъайи инсанрин уьмуьр 5 ва адалайни виниз тир йисарин яргъи хъижезва. Им зурба агалкъун я! Им кьиле тухузвай илимдинни практикадин майданра кьиле тухузвай кӀвалахрин нетижа я. Гъар 2-3 вацра химиотерапиядин цӀийи дарманар арадиз кьезва, нуларин терапиядин цӀийи кьайдаяр теклифзава, нетижада ракдин азар адетдин азаррин жергедай яз гьисабдай мумкинвал хъанва: начагъдав сагъар хъувунин серенжемар, дарманар агакъзава, начагъдан гьалар хъсан хъанвай девирни яргъалди жезва.

–Исятда кьецепатан уьлквейра кӀвалахзавай алимри чпин вилик иви авай гьалдай онкологиядин азар авани-авачни чирунин мурад эцигнава. Дишегълийри 40 йисалай алатайла кьве йисалай садра маммографиядин ахтармишунар кьиле тухун, гинекологиядин патав фин, онкоцитологиядин анализар вугун чарасуз я. Муькуь жуьредин онкологиядин уьзуьррин жигъетдайни ахтармишдай, уьзуьрдин виликпад вядедамаз кьадай серенжемар арадиз атанва. 15-20 йисан вилик ихътин мумкинвилер авайди тушир. Зи рикӀелай са дуьшуьш алатзавач. Ботлих райондай чи патав вад аялдин диде атана. Ада вич хурук квай тӀуруни инжикли ийиз кьве йис я, низ лугъудатӀа чизвач лугъуз арза авуна. Гъайиф хьи, ам геж атанвай... Исятда вири масакӀа я... Месела, и мукъвара са

жегъил итим атана, 5 йис идалай вилик ам, метастазаярни аваз, операци авунвайди тир. Адалай кьулухъ ада вичиз духтурри авур меслятрал амал авуна, ингъе санбар йисара ам гьал хъсан хъана, яшамиш жезва.

Мад са дуьшуьшда жегъил дишегъли, хурук тӀур кваз чи патав атана, адаз чара амайди хъиз аквадацир, амма аламатарни жезвайди я!

Химиотерапиядин 2 курс кьабулайдалай кьулухъ адан хурук квай тӀур квахъна. Ихътин дуьшуьшар хъайила, зи шадвилехъ кьадар жедач. И чӀавуз зун жуван пеше лазимди тирдан гъавурда акъада ва, чьунуьхна вучда, жувак дамахни акатда!

Мумкинвилакай менфят кьачуна, за журнал кӀелзавай дишегълийри мад сеферда лугъузва – диспансеризацидикай кьил кьакъудмир, анализар ая вахт-вахтунда, жуван сагъламвилдин кьайгъуда хъухъ! Идалай неинки сагъламвал, гьакӀни куь уьмуьр аслу я! 2020-йисуз Москвадай хтайдалай кьулухъ Заира федеральный программадин иштиракчи ва «Салам!» Ассоциациядин региондин отделенидин регъбер хъана. Ада вири Дагъустанда лекцияр кӀелна, начагъбурухъ галаз гуьруьшмиш хъана.

Заиради разивилелди эхиримжи йисара республикадихъ ПЭТ КТ аппарат, нуларин терапиядин, гистологиядин ва маса хъсан тадаракар хъанвайдакай суьгъбет ийизва. Амма такъатар бес тежезвайвилай чи начагъбур маса шегъерриз финиз мажбур жезва, абур психотерапиядин куьмекдикай ва маса куьмекрикай магърум я... Республикдин кьилин месэлайрикай сад начагъбур кьаткурдай чкаяр бес тахъун я, им 20 йисуз гъялиз тежезвай месэла я. Исятда онкоцентрда 240 кьаткидай чка ава, муьгътежвал

авайбурун кьадар 700 вишелайни артух я.

Пулдин такъатрихъ галаз алакъада авачир са месэла авай – начагъдан гуьгъуьл кьачудай мумкинвал амач. Вири поликлиникайра электрондин жуьреда документар гъазурзава, им хъсан кар я, карточкаяр квахъзавач, анализрикай малумат ва начагъдан карта духтурдив тамамдиз агакъзава, амма начагъди вич аквазвач, адавай хабарар кьадай мумкинвал духтурдихъ жезвач. Начагъдаз, вични окологиядин начагъдаз, духтурдиз лугъудай, вичин гьалдикай кьетӀендиз гъавурда твадай араярни авайди я эхир. Начагъдан руьгъни сагъар хъувун лазим тир духтурдин и везифа михъиз арадай акъуднава.

Заира чин, рикӀ ачух, масадан гьалдикай хабар жедай, язух кьведай аламатдин инсан я. Гъар юкъуз ихътин начагъбур аквазвай инсандиз рикӀе регъимдин чимивал хуьн, начагъбурун тӀалар, хажалат, умудар рикӀив къун регъят туш. Ам сабурулу я, начагъбуру лугъузвайвал, адахъ галаз авур суьгъбетдини кваз сагъарда, умуддал чан гъида. Заирадиз начагъбурун руьгъдиз къуват гудай, уьзуьрдихъ галаз женг чӀугваз тадай гафар жагъуриз чида.

Заирадихъ кьве велед ава, хва ва руш, кьведани Москвада кӀелзава. Хци медицинадин институтда, руша дизайнердин пеше чирзава, ада гуьрчегдиз шикалар чӀугвада, ам гзаф кьадар выставкайрин иштиракчи хъайиди я.

Уьмуьрдин гзаф кутӀалрай экъечӀай, датӀана кӀеви начагъбурун, бязи чӀавара – чара амачирбурунни – арада авай Заирадин рикӀелай вичин диде-бубадин камаллу гафар алатзавач. Дидеди лугъудай: «Акъваз тавуна, виликди алад!» Къе им адан аялриз несигъат я, нака ам хтулрини кьада.

Суьлгъият БУЛГАЕВА

ВИРТІЕДИН РЕКЪЕР

Ажайиб инсан я Хадижат Гасанова! Тежрибалу члежерхъан, Россиядин сомельеррин (чIижерин гъавурда авай кас) Ассоциациядин член, апитерапевт (виртIедин куьмекдалди сагъардай духтур), вичин уьмуьр рикI алай кардиз – чIижерхъанвализ – бахшай дишегъли. Гъа и кланивал ада вичин вири уьмуьрда хвена ва веледрални ирс яз агакъарна. И кардал машгъул ксар мад аватлани, Гасановрин хизандин куьнуьяр хуьзвай чка – им Къайтагъ районда виридалайни чIехибурукай сад я. Абурухъ чIижер гъар жуьре уьзуьррикай хуьнин ва рекъерай вирт акъудунин чпин хсуси къайдаяр ава.

Къе Дагъустанда машгъур хъанвай и хизандин майишат гъуьл Мирза кефсуз хъайидалахъ къулухъ башламиш хъанай. 18 йис вилик, духтурри Мирзадиз пис азар, рак, ава лагъайла, гъуьлни паб чIижер хуьнин меслятдал атана. Абур халкъдин медицинадал амал авунал атана. Имани миxьи виртIедин куьмекдалди сагъарун тир. Хайиди тир Шиляги хуьре куьнуьчивилин пеше башламишна. Къвердавай майишат чIехи жезвай. Амма миxьи ва хийирлу вирт къачун патал санал акъвазна виже къевзвач, акъван цуьквер бес жезвач, иллаки къурагъвал авай вахтара. Гъавилияй куьчери куьничивал ийиз, гзаф цуьквер авай яйлахриз, альп чуьллериз физ хъана. Гъа икI, абуруз химия галачир(яни чIижериз алава маса затлар гузвач) халисан миxьи вирт къачуз чир хъана. ВиртIеდიлай гъейри ина чIижерхъанри гъазурзавай маса хийирлу продуктарни авай: нектар, чIижерин агъу, перга, прополис ва масабур. « Мирза икI ракикай сагъарна», – дамахдивди лугъуз-ва Хадижата.

Мирзади са хейлин йисара Каспийск шегъердин МВД-дин органра кIвалахна. Хадижат адаз гъуьлуьз фейила, гъуьлуь текдиз 4 аял хуьзвай. Четинвилеризни килиг тавуна, жавабдарвал вичин хивез къачуна, гуьгъуьнлай чпиз хъхъай хвани кваз вад аялни кIвачел акъалдарна. Абуру чпин аялар мергъяматлубур, къайдаяр чидай, чIехибуруз гъурметдай, гъиле къур кар эхирдалди тухудайбур яз тербияламишна.

Амма куьнуьчивилел ашукъ хъайиди анжах гъвечи хва Мегъамед хъана. Ада диде-бубадихъ галаз куьнуьяр авай чуьллериз физ, абурухъ гелкъевез, вирт акъудиз куьмек гузвай. Школадилай гуьгъуьнлиз ада сифте экологиядин колледж акъалтларна, ахпа ДГУ-дик экечIна. Ам 4-курсуна ава. Гележегдин эколог я.

Хци чIижерикай хейлин макъалаяр, делилар кIватIна ва цIийи технологиядин куьнуь туькIуьрна. Гъеле и пешедай са брошюрани чапна!

Куьнуьчивили хъсан къазанжини гъизвай, ятлани абуру чпин агалкъунрал рази тушир. Гъар жуьре серенжемар тухуз, Мирза майишат тухунин лап хъсан къайдайрал атана. Исятда абурун майишатда 200 куьнуь ава, 2023 –йисуз абуру 2 тонн вирт кIватIна. Чпин вирт ва маса продуктар (винидихъ чна лагъанай) Гасановри чпи гъазурзавай кIарасдин гуьрчег къапара твазва ва Дагъустандин

Женщина Дагестана

1/2024

На лезгинском языке
Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан.

Главный редактор

Х. А. ШАМИЛОВА
e-mail: j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. БУЛГАЕВА

ответственный секретарь

Н. М. КЕРИМОВА

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

Б. Ш. МУХИДИНОВА

bahu4y@mail.ru

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА

e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА

e-mail: delia25@mail.ru

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

А. ТАЖУДИНОВА,

В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,

e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина
Дагестана»: женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 22.02.2024 г.

Формат бумаги 60 x 841/8.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0105. Тираж (3381) 712 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается
с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском,
кумыкском, лакском, лезгинском,
русском, табасаранском языках один
раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ
№ ТУ05-00429 выдано Управлением
Федеральной службы по надзору в
сфере связи, информационных техно-
логий и массовых коммуникаций по
Республике Дагестан.

На обложках:

I – Фируза Керимова, председатель
Попечительского совета

благотворительного фонда «Иман»;

II – Работа Н. Савельевой «Silentium».

базарра маса гузва. Мукьвал вах-
тара абурун фикирдик чИжерин
кьадарни артухарун ква. «Гьаса-
новрин куьчери куьничивилин
майишат» фермеррин майишатдин
Ассоциацидик ва Россиядин сель-
хоз кооперативрик акатзава.

*– Чна гьасилзавай виртIедик
ва маса продуктрик са
химияни квач, гьавилай абур
лап михьи ва сагьламвилiz
хийирлу я. Чна гьар жуьре
фестивалра ва конкурса
иштиракиз, дагьустандин
виртIедин тариф акьудзава.
Чи вирт неинки Россияда,
гьакI кьеце патарани
маишгур я, – лугьузва
Хадижат Гьасановади.*

Амма и хизан кьазанмишнавай
агалкьунрал рази хьана акьвазна-
вач, абуру чпин вилик мадни чIехи
агалкьунар квайдак умуд кутазва.

– Мукьвал вахтара Кьайтагь рай-
ондин Родниковый хуьре сагьардай

центр ачухизкIанзава, ана инсанар
куьнуьчивилин продуктралди
(абур вири 13 ава) сагьарда. Муни-
ципалитетди чилни тайинарна ва
центр эцигиз башламишнава. ИкI
чавай са кьайтагьвийрин ваь, вири
куьмеккIанзавайбурун сагьламвал
хуьз жеда. Заз хьиз масабурузни
себеб жеда, – лугьузва чпин план-
рикай Мирзади.

Куьничивилин майишат вилик
тухунай ва Дагьустанда и кар
машгур авунай Россиядин со-
мельерин Ассоциациядин член
тир Хадижат Гьасановади. Да-
гьустан Республикадин хуьруьн
майишатдин министерстводин
патай са шумудра Гьуьрметдин
грамотаяр ганва.

Лугьудайвал, рехь физвайда
атIуда – гьа икI Хадижатни вичин
рехьди физва.

Сайгибат
АБДУЛКЕРИМОВА

Джемал Муэддин-Араби Абдулмеджидович. Сирень, 1949 г., холст, масло, 85х67 см, КП-11001, Ж-858
(Из фонда ДМИИ им. П. С. Гамзатовой).

ИНДЕКС ПМ828

6+

Цена свободная

4 651116 280082